

Ima li Hercegovine?

(Tko i zašto negira Hercegovinu i Hercegovce?)

Doc. dr. Ivo Lučić

1. Uvod

U listopadu 2005. predsjedatelj Predsjedništva Bosne i Hercegovine Ivo Miro Jović obratio se ministru vanjskih poslova BiH Mladenu Ivaniću dopisom kojim ga je upozorio da veleposlanik u Misiji BiH pri NATO-u Sven Alkalaj neodgovorno predstavlja svoju državu, jer na telefaks adresi Misije koju vodi piše *Ambassade de Bosnie*, što ne odgovara nazivu države. Jović je zatražio od Ivanića žurno ispravljanje ove pogreške i utvrđivanje okolnosti koje su dovele do «ovakvog apsurd». Sarajevski dnevni list *Oslobođenje* dao je ovome slučaju pola svoje treće stranice. Veleposlanik Alkalaj branio se tehničkim mogućnostima telefaks aparata, koji dopušta upisivanje samo 20 znakova, pa Hercegovina jednostavno nije mogla stati. Veleposlanik je objasnio da nije mogao staviti niti skraćenicu BiH, jer se ona rabi samo interno u kontaktima s predstavnicima domaćih institucija, a da se skraćunica B-H u francuskom jeziku ne rabi? Novinarka (urednica) *Oslobođenja* pita: «U kojoj (kakvoj) zemlji mi živimo?» I odgovara: «U kojoj se predsjedavajući Predsjedništva brine o formi. A suština?»¹ Radi li se ovdje samo o formi, o formalnosti ili je to bitno pitanje? Odgovor nije jednostavan, a cijelu problematiku valja sagledati iz različitih rakursa. Najmanje je vjerojatno da se Hercegovina izgubila u prijevodu na francuski jezik. Naime, primjetno je da se već duže u određenim medijima, političkim krugovima i uopće u javnom diskursu izbjegava Bosnu i

Hercegovinu nazvati njezinim punim i pravim imenom, nego je zovu samo Bosnom. O ovome postoji niz potvrda i reakcija u bosansko-hercegovačkim medijima, pa se ne može govoriti o slučajnosti ili o nepoznavanju problema.² Je li u pitanju jezična ekonomija, intelektualna lijenost, malograđanska ignorancija, osmišljeni politički projekt, ili ima možda od svega toga po malo? To ćemo pokušati utvrditi u ovom tekstu.

2. Od Humske zemlje i zemljice Bosne do Bosne i Hercegovine

Papa Ivan X. pisao je dva puta tijekom 925. pisma hrvatskom kralju Tomislavu i knezu Humljana Mihovilu (Michaeli excellentissimo duci Chulmorum). Prvim pismom pozvao ih je na crkveni sabor u Split, a drugim ih savjetovao da svoju mladež uče latinskom, a ne barbarskom jeziku.³ Nešto kasnije, bizantski car Konstantin Porfirogenet (905.-959.) napisao je, odnosno priredio svome sinu nasljedniku, djelo poučne naravi poznato pod nazivom *O upravljanju carstvom*. U njemu možemo pronaći podatke o Dalmaciji i narodima koji su je nastanjivali. Posebna poglavlja posvećena su: Hrvatima, Srblijima i Zahumljanima, zatim Trebinjanima, Konavljjanima, Dukljanima i Paganima, odnosno Neretvanima, te njihovim zemljama.⁴ Porfirogenet posvećuje XXXIII. poglavlje Zahumljanima i «zemlji koju sada nastanjuju», te spominje gradove: Bunu, Hum, Ston, Mokrsko, Jošlje, Galumenik i Dobriščik, te rijeku Bunu. Nabrajajući gradove krštene Srbije spominje i *zemljicu Bosnu* (to horion Bosona) s gradovima: Kotor i Desnik.⁵ U desetom stoljeću knez Humljana (dux Chulmorum) sudjelovao je u političkom životu i bio je poznat Rimu i Bizantu. U isto vrijeme zemljica Bosna tek uzgred je spomenuta. Neka Porfirogenetova određenja granica između spomenutih naroda i regija dvojbena su, kao i njihov status, ali ostaje činjenica da je Bizantsko Carstvo u to vrijeme imalo takvu sliku o prostoru na istočnoj obali Jadrana.⁶ Pop Dukljanin u svom ljetopisu iz XII. stoljeća spominje Hum sa župama: Ston, Popovo, Zažablje, Luku, Veliku, Imotski, Večenike, Dubravu i Dabar.⁷ Nakon kneza Humljana Mihovila Viševića zabilježeni su i njegovi nasljednici knezovi: Miroslav (1186.-1190.), Rastko, Petar, Toljen i Andrija, te župan Radoslav, Filip Nozdranja, Ivan Nelipčić (1365.-1372.).⁸

Prvi bosanski vladar ban Borić spomenut je prvi put u povijesnim vrelima oko 1150., više od dva stoljeća (225 godina) nakon humskog kneza.⁹ Neki autori drže da su Zahumlje i Hum sinonimi, a drugi tvrde da je Zahumlje iza Huma i da su to zapravo dva različita prostora.¹⁰ Kako bilo, Humom su vladali humski knezovi, a stanovništvo je sebe zvalo Humljanima. Važno obilježje njihova društvenog života i iden-

titeta bio je zemaljski Shod, neka vrsta sabora što je okupljao uglednike koji su polagali pravo na sudjelovanje u procesima donošenja odluka i rješavanja sporova. Postojao je i Sudbeni stol Humskog kneštva, kojemu je sjedište bilo kod Bijele crkve Svetoga Jurja u Brotnju. Pravna procedura poznata kao Humsko pitanje, koja je podrazumijevala sudjelovanje humskih velikaša, a ticala se utvrđivanja krivnje u odnosu na gospodara, održala se sve do polovice XV. stoljeća. Hum je početkom XIV. stoljeća potpao pod vlast hrvatskog bana Pavla Šubića, zatim od 1326. pod vlast bosanskog bana Stjepana.¹¹ Takvo stanje nije dugo potrajalo, Stjepanov sinovac i nasljednik Tvrtko predao je već 1357. najveći dio Humske zemlje, odnosno kraj između Cetine i Neretve sa Završjem i Imotskim u vlast hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I., koji je oženio njegovu rođaku, Stjepanovu kćer Elizabetu.¹² Pet godina nakon Ludovikove smrti, tijekom 1387., sada već kralj Tvrtko (okrunjen 1377.) zauzeo je uz pomoć hrvatskih ustanika Klis, Omiš, Vranu i Ostrovicu, te su ga kancelarije dalmatinskih gradova nazivale još i kraljem Hrvatske i Dalmacije.¹³ Kralj Tvrtko umro je 1391., a mirom između njegova nasljednika bosanskog kralja Dabiše i ugarsko-hrvatskog kralja Sigismunda iz 1394., Hum je opet (nakratko) vraćen u vlast tada već znatno oslabljenog bosanskog kralja.¹⁴

U XV. stoljeću Hum je bio izložen čestim napadima Turaka. U borbama protiv njih posebno se istaknuo vojvoda Vlatko Vuković, čiji je sinovac i nasljednik Sandalj Hrančić Kosača (1392.-1435.) od svibnja 1405. vladao Humom.¹⁵ Sandalj nije potpuno prekinuo veze s bosanskim kraljem, ali vladao je samostalno. U to vrijeme bosansko kraljevstvo bilo je podijeljeno na četiri oblasti, kojima su potpuno samostalno vladali feudalni gospodari: bosanski kraljevi, herceg Hrvoje, Pavlovići i Kosače.¹⁶ Sandalja je u ožujku 1435. naslijedio sinovac Stipan Vukčić Kosača, koji se u listopadu 1448. proglasio Hercegom humskim i primorskim, čime je iskazao svoju potpunu neovisnost. Herceg je zaratio s bosanskim kraljem Tomašem a rat je potrajao nekoliko godina.¹⁷ Herceg Stipan htio je svoju vlast proširiti i na oblast Cetine, pa je u srpnju 1459. zauzeo grad Čačvinu.¹⁸ To je izazvalo nove sukobe s bosanskim kraljem Tomašem, koji je i sam imao ambicija u tom pravcu, pa je od Hercega tražio da mu ustupi osvojeni grad. Herceg je izjavljivao da bi Čačvinu radije dao Turcima nego bosanskom kralju.¹⁹

Turci su 1463. zauzeli najveći dio Bosanskog Kraljevstva i ubili kralja Stjepana Tomaševića. Hercegovina se žestoko branila. Sinovi hercega Stipana Vukčića Kosače Vladislav i Vlatko u savezu s hrvatsko-ugarskim kraljem Matijašem Korvinom navaljivali su na Turke i oslobađali dijelove

Bosanskog Kraljevstva. Vladislav i hercegovačka vojska posebno su se istaknuli u borbama za oslobađanje Jajca početkom listopada 1463. Kralj Matijaš uvrstio je Vladislava među svoje velikaše i dao je njemu i njegovom sinu Balši gradove: Veselu Stražu i Prozor sa župama: Uskoplje i Rama.²⁰ Snaga turskog oružja i nesloga zapadnog svijeta uzrokovali su skori pad Hercegovine pod tursku vlast. Zadnji hercegovački grad Novi pao je početkom 1482., a zadnje otpore Turcima uz vojsku Hercega Vlatka pružali su Ugari i Hrvati pristigli iz Senja.²¹ Tako je nepuna dva desetljeća poslije Bosne, nakon žestokog otpora i najveći dio Hercegovine pao u turske ruke. Izvan turske vlasti ostalo je tek nekoliko manjih gradova u dolini Neretve i Primorju, koje su zauzeli Mlečani. Hercegovačka i bosanska država potpuno su ugašene.²²

Herceg Stipan Vukčić Kosača umro je u Novom 22. svibnja 1466.²³ Njegova kći Katarina, bosanska kraljica, žena kralja Tomaša i pomajka kralja Stjepana Tomaševića, uspjela je izbjeći preko Dubrovnika u Rim, gdje je umrla 25. listopada 1478.²⁴ Hercegov najstariji sin Vladislav sklonio se u Slavoniju u Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, gdje je za sebe i svoje potomke, od kralja Matijaša dobio posjede u Križevačkoj i Vukovarskoj županiji. Umro je početkom 1489. Vladislavov sin Petar Balša dobivao je tijekom 1497. od Dubrovčana novce na ime prihoda s imanja na dubrovačkom teritoriju. Njegov potpis nalazi se sedmi u ispravi koju je plemstvo (63 plemića) Dalmacije Hrvatske i Slavonije izdalo u ožujku 1492. Tri godine kasnije Balša je kraljevim nalogom upućen opskrbiti namirnicama hrvatsko-ugarsku posadu u Jajcu, a početkom XVI. stoljeća zabilježeni su njegovi vojni pothvati protiv Turaka kod Kamengrada i Knina. Balša je 1498. dobio i mletačko plemstvo. Umro je oko 1515., a iza njega ostali su sinovi: Matija i Vladislav. Matija je imao sina Nikolu, koji je napustio Slavoniju i preselio na imanja svojih ujaka Jakšića u Čanadskoj županiji. Nikola je imao sinove: Juru, Stipana i Pavla. Dubrovčani su 1605. isplatili Vladislavovim potomcima prihode s njihovih imanja, nakon čega se više ne spominju u povijesnim vrelima.²⁵

Hercegov mlađi sin Vlatko sklonio se nakon pada Novog 1482. na otok Rab, gdje je ubrzo, nekako kada i stariji brat malo prije ožujka 1489. i umro.²⁶ Vlatko je imao tri sina, ali u vrelima se imenom spominje samo Ivan, koji je 1505. uvršten u mletačko plemstvo. Ivan je umro 1538., a iza njega ostala su tri sina: Vlatko, Stipan i Feranta. U ljeto 1551. Vlatko je boravio u Carigradu, odakle je preko Bugarske i Srbije došao u Dubrovnik. U Carigradu je pokušao raščistiti nesuglasice sa svojom rođakom kćerju Ahmed-paše Hercegovića. Spor se

vodio zbog vinograda i kuće na dubrovačkom teritoriju. Ona je obavijestila sultana da je iz Mletaka došao «sin sinovca njezina oca, nevjernik po imenu Vlatko». Vlatko je 1570. došao u Kotor s namjerom osloboditi Hercegovinu od Turaka. Sudjelovao je u nekoliko bitaka, ali nije dobio dostatnu podršku za ostvarenje svog nauma. Vlatko je zadnji put spomenut u povijesnim izvorima 1591., a već 1596. Dubrovčani su isplatili prihode na imanja njegovim sinovima: Ivanu, Alfonsu i Horaciju. Ivan je 1598. došao u sukob s mletačkim vlastima, a koliki je bio ugled Kosača u kršćanskom svijetu pokazuje i činjenica da se za njega tada zauzeo i Papa. Ivan je umro oko 1602. Kosačama su 1624. isplaćeni zadnji novci na ime prihoda od njihovih imanja iz Dubrovnika, a Ivanov sin Vlatko umro je između 1637. i 1646.²⁷

Najmlađi sin Hercega Stipana, istoga imena Stipan, prešao je kao turski talac 1474. na islam. Prozvali su ga Ahmed Hercegzade (hercegov sin). Dubrovčani su mu 1495. isplatili 10.000 dukata na ime očeve zaostavštine i prihoda. Nastavili su plaćati dohodak «s imanja u Hercegovini» barem do 1513., o čemu su sačuvani dokumenti. U ožujku 1497. Ahmed je prvi put postao veliki vezir Otomanskog Carstva, što je bio još pet puta. Nakon više uspona i padova u karijeri ubijen je ljeti 1517. u Kairu, gdje je bio na funkciji Kair-bega. Imao je tri sina i tri kćeri. Ostala su sačuvana imena dvojice sinova: Alija i Mustafe i kćeri, kojoj je otac dao znakovito ime Huma. Jedna Ahmedova kćer, kojoj nije ostalo upamćeno ime, živjela je neko vrijeme u Mostaru, kao sandžak-begovica Hercegovine. Dubrovčani su nastavili isplaćivati prihode Ahmedovim nasljednicima do 1585., kada su umrli njegovi zadnji potomci, koji nisu ostavili nasljednika.²⁸

2. 1. Osmanlijska vlast nad Hercegovinom i Bosnom

Turci su odmah nakon okupacije Bosne 1463. osnovali Bosanski sandžak. Nakon što su osvojili dio Hercegovine osnovali su 1470. i Hercegovački sandžak, koji je bio u sastavu Rumelijskog ajaleta, a 1580. nakon osnivanja Bosanskog pašaluka postao je njegov sastavni dio. Povjesničari Bašagić, Skarić i Kreševljaković napisali su da je Hercegovina kao sandžak bila neovisna od Bosne, što su dokazivali činjenicom da su hercegovački sandžakbezi u XV., XVI., a napose u XVII. stoljeću imali titulu paša, kao i bosanski beglerbezi, te su nazivani i valijama. Šabanović to smatra pogrešnim, tumačeći da niti jedan sandžak nije bio neovisan od nekog beglerbega, pa ni hercegovački.²⁹ Bez obzira na organizaciju okupacijske osmanlijske vlasti i njezinu hijerarhiju, činjenica je da je

Hercegovina i tada zadržala svoje ime i svoju posebnost. To se pokazalo i u danima slabljenja carstva, kada je Ali-paša Rizvanbegović u siječnju 1833. dobio vezirsku titulu, osamostalio Hercegovinu i potpuno je odvojio od Bosne.³⁰ Ali-paša je naglašavao važnost hercegovačke samostalnosti u odnosu na Bosnu, «da nam ne smetaju bosanski šljivari!»³¹ Jedan od prvih modernih bosansko-hercegovačkih povjesničara Safvet beg Bašagić u svojoj romantično intoniranoj *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine*, napisao je: «Kad se to gradivo malo po malo obradi i tačno ispitaju sva istočna i zapadna vrela, a to će više radnih sila stajati dosta truda i vremena; istom onda će poći za rukom jednome povjesničaru od zanata, da sastavi potpunu povijest ponosne Bosne i junačke Hercegovine, koje su kao države u državi sve do Omer pašinih vremena 1850., sačuvala svoju narodnu i povjesničarsku individualnost u formi aristokratske zadruga pokoseći istoku i zapadu.»³²

Za razumijevanje odnosa Bosne i Hercegovine treba uzeti u obzir i ustroj Katoličke crkve u tim zemljama. Bosanski franjevci s pravom se smatraju čuvarima tradicije srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva i društva. Ponosno ističu da je franjevačka zajednica Bosna Srebrena jedina institucija u Bosni i Hercegovini koja ima kontinuitet od srednjeg vijeka, odnosno od osnutka do danas.³³ Bosanska franjevačka vikarija pravno je uspostavljena 1340. U njezin sastav ušla je i Humska zemlja, koja je sa samostanima u Stonu, Novom (Čapljina), Imotskom, Cetini, Bistrici (Livno) i Glamoču pripadala pod Duvanjsku kustodiju. Kasnije se podijelila na Stonsku i Cetinsku kustodiju. Franjevačka zajednica, zahvaljujući ahd-nami, koju su dobili od Mehmeda II. i prilikama koje su vladale u čitavoj regiji, širila se zajedno s turskim osvajanjima na Prekosavlje, Potisje i Podunavlje, pa je u jednom vremenu osim Bosne obuhvaćala i prostore Hercegovine, Dalmacije, Slavonije, Ugarske, Rumunjske, Bugarske, Srbije i Albanije. Tako je nastala uzrečica: *Kuda Turčin s ćordom, tuda fratar s torbom*.³⁴ U isto vrijeme franjevci koji su ostali na slobodnim kršćanskim područjima tražili su neovisnost od bosanske kustodije, koja je bila neslobodna. Tako su već u prosincu 1482. bivši kraljevski kapelan fra Marin iz Stona i fra Franjo Zlatarić dobili dopuštenje pape Siksta IV. Da ustroje neovisnu Krajinsku i Humsku kustodiju.³⁵ Iz dopuštenja je primjetno da papa rabi tradicionalno ime zemlje, a Turci novoosvojene krajeve nazivaju imenom izvedenim iz hercegovine titule *herceg-oglu*. Dugim vremenom turske vlasti ustaljeno je za Humsku zemlju ime Hercegovina, i možemo zaključiti kako su ga upravo Turci afirmirali i očuvali.

Veličina Bosanske franjevačke vikarije, odnosno provincije nije značila i njezinu snagu i sigurnost. Turci su u Bosanskom sandžakatu 1516. donijeli zakon (kanun-namu) kojim je zapovjedbno da se sruše sve crkve i križevi sagrađeni nakon njihova dolaska. Sličan, ali nešto blaži zakon donesen je 1539. za Bosanski, Hercegovački i Zvornički sandžakat.³⁶ Temeljem tih zakona Turci su 1524. srušili samostan u Konjicu, Visokom, Sutjesci i Fojnici, a ubrzo 1540. i crkvu u Mostaru, Gabeli, te više crkava u Popovu. Turci su nešto kasnije 1563. srušili samostane u Ljubuškom i Mostaru, a fratri su s dijelom naroda izbjegli u Dalmaciju. One koji su ostali, ili su se vratili, pastorizirali su iz samostana u Zaostogu i Živogošću.³⁷ Turci su trpjeli samostane u Bosni da bi zadržali katolike u rudnicima i kovačnicama. Budući da su granice bosanske vikarije ovisile o ratnim prilikama i turskim osvajanjima, ona je 1514. podijeljena na Bosnu Srebrenu, koja je bila pod turskom vlašću i Bosnu Hrvatsku, koja je bila pod vlašću katoličkih vladara (pod tim imenom ostala je sve do 1688). Bulom pape Leona X. iz svibnja 1517. sve četiri postojeće franjevačke vikarije na teritoriju hrvatskog jezičnog područja: Dalmatinska, Dubrovačka, Bosna Srebrena i Bosna Hrvatska proglašene su provincijama.³⁸ U kasnijim podjelama provincije, bosanski fratri nastojali su zadržati i one teritorije koje su Osmanlije izgubili, iznoseći pri tome različite argumente. Između Bosanske i Dalmatinske provincije izbio je 1735. sukob oko nadležnosti nad teritorijem Huma (vojvodstva Sv. Sabe) i susjednih mjesta Livna i Duvna. U dekretu generalnog komisara pisalo je da Bosanska provincija može zadržati vlast nad tim područjem, koje je pod osmanlijskom vlašću, sve dok se *sretnim razvojem prilika* dogodi da tim područjem zavlada kršćanski vladar. Tada su granice provincija bile obale rijeke Rame, «koja dijeli bosansku državu od dalmatinske, odvaja i Provinciju Bosnu Srebrenu od nove Provincije sv. Kaja, pape i mučenika».³⁹ Hercegovinu su od 1700. opsluživali franjevci iz bosanskih samostana Kreševa i Fojnice, i to pod jurisdikcijom biskupa iz Makarske, sve do 1735., kada je uspostavljen Apostolski vikarijat u Bosni i Hercegovini. Franjevci rodom iz Hercegovine 1844. započeli su graditi nove samostane u svojoj zemlji, koji su dekretom iz 1852. ušli u novoosnovanu Hercegovačku franjevačku kustodiju.⁴⁰

Osmanlije su poslije dva desetljeća ratovanja zauzeli najveći dio Hercegovine. Oko 1477. napravili su popis stanovništva mjesta iz kojih su ostvarivali prihode. U popisu je navedena i nahija *Humska zemlja*, u kojoj su zabilježena mjesta koja se nalaze u današnjim općinama: Mostar, Ljubuški, Široki Brijeg, Grude, Čapljina, Drvenik, Metković, Ploče i Makarska.⁴¹ Hercegovina je za najduže razdoblje

osmanlijske vlasti bila poprište ratnih sukoba. Turski putopisac Evlija Čelebija 1607. navodi da nije išao u Ljubuški, jer «neprijatelj je jako buntovan», iako je bio u blizini Ljubuškog, stanovništvo kojega je «i sada u odmetništvu». Nešto kasnije, dok je boravio u Mostaru opisao je bitku s «ljubuškim nevjernicima». ⁴² Muslimansko stanovništvo imalo je obvezu ratovati za sultana. Hercegovački i bosanski muslimani sudjelovali su u 241 bitci protiv kršćana, ratovali su protiv 16 različitih naroda. Na teritoriju Hercegovine i Bosne bilo je 85 bitaka, a ostale su vođene na teritoriju drugih država. Muslimani iz Hercegovine i Bosne vodili su 129 bitaka sa susjednim narodima i to 29 sa Srbima i Crnogorcima, a 67 s Hrvatima. U bitci na Mohaču 1526. sudjelovalo je oko 20.000 muslimana iz Hercegovine i Bosne, a iduće godine isti je broj sudjelovao u pljačkaškom pohodu na Hrvatsku. U sličnom pohodu na Hrvatsku 1531. sudjelovalo ih je oko 50.000. Hercegovački i bosanski muslimani vodili su od XV. do XVIII. stoljeća uglavnom napadačke ratove, a u XVIII. i XIX. stoljeću, u vrijeme slabljenja Osmanskog Carstva vodili su uglavnom obrambene ratove. ⁴³ Većinu napadačkih ratova protiv Hrvata vodili su od XV. do XVIII. stoljeća, a bitke sa Srbima i Crnogorcima, nakon Kosova, uglavnom su vodili u XVIII. i XIX. stoljeću, te je sjećanje na njih puno svježije. To je pospjelo hrvatsku propagandu iz XIX. stoljeća da su hercegovački i bosanski muslimani «cvijeće hrvatskog naroda», te da oni nisu nikada ratovali protiv Hrvata. S druge strane Srbi su tobože bili u «vjekovnom neprijateljstvu s Turcima», odnosno, konstantno su provodili «genocid nad nedužnim muslimanskim stanovništvom».

2.2. (Dis)kontinuitet Bosne i Hercegovine u postosmanskom razdoblju

U Hercegovini, nedaleko od Gabele izbio je 1875. pod vodstvom don Ivana Musića zadnji ustanak kršćanskog stanovništva protiv turske vlasti. ⁴⁴ Ustanak se ubrzo proširio na sjevernu i jugozapadnu Bosnu. ⁴⁵ Samo tri godine kasnije u ljeto 1878. Austro-Ugarska Monarhija zauzela je obje zemlje. General Josip Filipović ušao je s trupama u Bosnu, a general Stevan Jovanović u Hercegovinu. ⁴⁶ Ratovalo se u Hercegovini i 1882., ovaj put iz revolta prema austro-ugarskim vlastima i pod utjecajem srpskog nacionalnog programa, kada su Srbi zajedno s muslimanima pokušali zaustaviti austrougarski prodor na istok i pripojiti Hercegovinu i Bosnu Srbiji. ⁴⁷ Austro-Ugarska Monarhija definirala je zakonom 22. veljače 1880. položaj Hercegovine i Bosne na sljedeći način: «Bosna i

Hercegovina jesu jedno jedinstveno zasebno upravno područje». Ova odredba, koja je unesena i u Zemaljski ustav (štatut) iz 1910. za Bosnu i Hercegovinu, pokazuje da su austrougarski činovnici bili potpuno svjesni posebnosti tih zemalja, ali njihov interes bio je povezati ih u jedno upravno područje. Ta svijest posebno je izražena u četvrtom stavku prvog članka Ustava, koji glasi: «U svim poslovima, koji ne pripadaju u vlastiti opseg rada zemaljske vlade, ali kojih se zakonski domašaj proteže na Bosnu i Hercegovinu, valja o zasebnim interesima ovih obiju zemalja saslušati zastupnike zemaljske uprave.»⁴⁸ Austrougarska vlast zatekla je u Bosni i Hercegovini osmanlijski feudalni sustav, koji iz političkih razloga sve do 1912. nisu htjeli mijenjati. Donijeli su zakone prema kojima je kmet mogao otkupiti zemljište koje obrađuje (čifluk) u sporazumu s agom. Za tu vrstu otkupa davali su i hipotekarne kredite.⁴⁹

Austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini htjela je po svaku cijenu prekinuti kulturne veze BiH sa susjednim zemljama i onemogućiti buđenje i jačanje hrvatske i srpske nacionalne svijesti. Kao protutežu suprotstavila je «bosansku posebnost» i «bošnjačku nacionalnost» u kojoj je Benjamin Kálay vidio rješenje nacionalnog pitanja. Zbog pritiska policijskog okupacijskog režima koji je nametao «bošnjaštvo», nosilac društvenog života i buđenja hrvatske i srpske nacionalne svijesti bila je Hercegovina. U Mostaru je pokrenut i prvi neslužbeni list u Bosni i Hercegovini *Hercegovачki bosiljak*, koji je nakon zabrane od režima preimenovan u *Glas Hercegovca*.⁵⁰ Konac austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini obilježen je i djelovanjem srpske prevratničke organizacije *Mlada Bosna*. Ona vuče korijene od srbijanske oficirske zavjereničke organizacije *Crna ruka*, a temelj joj je udario Hercegovac iz Bileće Vladimir Gaćinović.⁵¹ Njegova vizija Bosne bila je znatno drugačija od austro-ugarskog režimskog bošnjaštva. Nakon raspada Austro-Ugarske monarhije, novoosnovana Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslavija, stvorena borbom i Mlade Bosne, nije priznavala posebnost Bosne i Hercegovine. Obje povijesne zemlje u ime «jugoslavenskog jedinstva» prešućene su i podijeljene između oblasti, a kasnije banovina: Primorske, Vrbaske i Drinske, do 1939., kada je stvorena i Banovina Hrvatska.⁵²

Tijekom Drugog svjetskog rata Bosna i Hercegovina ušle su u sastav Nezavisne Države Hrvatske, koja je bila podijeljena na njemačku i talijansku okupacijsku zonu. Hercegovina je bila u talijanskoj okupacijskoj zoni, a vlasti NDH vratile su joj povijesno ime, uspostavivši veliku župu Hum sa sjedištem u Mostaru. Hercegovina i Bosna bile su podijeljene u više

upravnih jedinica (velikih župa) s povijesnim nazivima. Bosansko ime sačuvano je samo u nazivu velike župe Vrhbosna sa sjedištem u Sarajevu.⁵³ Hercegovina je od početka rata bila poprište međunacionalnih sukoba. Hrvati su uglavnom branili novostvorenu državu, većina Srba nije je priznavala, a dio muslimanske elite tražio je načina kako izboriti autonomiju.⁵⁴

Komunistička partija Jugoslavije koja je izišla iz rata kao pobjednik, bila je svjesna posebnosti Hercegovine. Komisija za teritorijalnu podjelu BiH u svome izvješću izrađenom prema primjedbama predsjedništva ZAVNOBiH-a utvrdila je u siječnju 1945. posebnost Hercegovine kao povijesne pokrajine. U izvješću piše: «U našoj narodno-oslobodilačkoj borbi uspostavljena je Bosna i Hercegovina, pa treba uspostaviti i teritorijalnu podjelu, ukoliko ona ima istorijskog korijena. Tu na prvom mjestu dolazi u obzir položaj Hercegovine. Iako su Bosna i Hercegovina srodne i bliske, ipak među njima ima nekih malih istorijskih razlika, koje dolaze do izražaja i u imenu naše federalne jedinice. Stoga Hercegovina treba da ostane jedna teritorijalna cjelina, ne samo po tome da se novom teritorijalnom podjelom pojedini njezini dijelovi ne pripoje Bosni, nego i po tome, što će i sama kao cjelina imati jedno svoje predstavništvo. Drugim riječima Hercegovina kao istorijska oblast treba da zadrži svoje ime i teritorijalnu cjelokupnost te da ima svoju oblasnu narodno-oslobodilačku skupštinu, ma da inače može imati istu nadležnost kao i okruzi Bosne. To bi zadovoljilo narod Hercegovine, koji je privržen svojoj oblasti, i odgovaralo bi imenu naše federalne jedinice.»⁵⁵ To je potvrđeno i Odlukom o teritorijalnoj podjeli Bosne i Hercegovine donesenom 7. veljače 1945.⁵⁶

U ratnom vremenu vojnim postrojbama daju se imena koja podižu moral vojsci, te se iz njih mogu iščitati i vrijednosti za koje su se borili njihovi vojnici. Vlasti NDH nisu niti jednu vojnu postrojbu nazvali imenom Hercegovine, a partizani su ustrojili 29. Hercegovačku diviziju. Bošnjaci-muslimani organizirali su miliciju, koju su zvali Bosanskom legijom. U zadnjem ratu Hrvati su osnovali Hrvatsko vijeće obrane (HVO) u kojem su bile dvije operativne zone s hercegovačkim imenom: Jugoistočna Hercegovina i Sjeverozapadna Hercegovina. Unutar njih ustrojene su: Prva hercegovačka brigada i brigada Herceg Stjepan. Srbi su unutar Vojske Republike Srpske (VRS) imali Hercegovački korpus, a Bošnjaci-muslimani kraće su vrijeme imali 49. istočnohercegovačku brigadu Armije BiH, kojoj je u listopadu 1993. promijenjeno ime, neposredno nakon što je donesena odluka o promjeni imena muslimanske nacije u bošnjačku.⁵⁷

Nakon propasti komunističkog sustava i Jugoslavije, Republika Bosna i Hercegovina temeljem rezultata referenduma o neovisnosti tijekom 1992., proglašena je neovisnom republikom i dobila je međunarodno priznanje. S tim se nisu slagali pripadnici srpske političke elite i većina srpskog naroda, koji su htjeli ostati u državnoj zajednici sa Srbijom i Crnom Gorom. Oni su nakon niza srpskih autonomnih oblasti (SAO) osnovali Srpsku Republiku Bosnu i Hercegovinu. Na 19. zasjedanju Skupštine Srpske Republike BiH u Banjoj Luci 11. i 12. kolovoza 1992. njezini zastupnici promijenili su joj ime u Srpska Republika, a već u rujnu na sljedećem zasjedanju u Republika Srpska.⁵⁸ Na taj način srpska elita odrekla se hercegovačkog i bosanskog političkog nazivlja. Pripadnici hrvatske političke elite podržali su referendum i neovisnost Bosne i Hercegovine. Ali, nakon što su pripadnici srpske vojske napali neka hrvatska naselja u Hercegovini, a središnja, dominantno muslimanska, vlast nije reagirala, predstavnici hrvatske političke elite osnovali su u sklopu Republike Bosne i Hercegovine Hrvatsku Zajednicu Herceg-Bosnu, kao privremeno tijelo vlasti.⁵⁹ U kolovozu 1993. Zajednica je pretvorena u Republiku s istim imenom. Sporazumom u američkom gradu Daytonu postignut je dogovor o prestanku rata i novom ustroju nekadašnje Republike Bosne i Hercegovine. Ona je podijeljena na Republiku Srpsku, kao srpski nacionalni entitet i Federaciju Bosne i Hercegovine u kojoj suverenitet i vlast dijele Hrvati i Bošnjaci. Federacija BiH podijeljena je na deset županija (kantona). Prema Ustavu FBiH imena kantona dana su prema «gradovima sjedištima kantonalnih vlasti ili po regionalno-zemljopisnim karakteristikama».⁶⁰ Tri županije (kantona) imaju u nazivu ime Hercegovine. Od toga dvije samo Hercegovine bez Bosne (Zapadnohercegovačka i Hercegovačko-neretvanska), te jedna i Hercegovine i Bosne (Herceg-bosanska). Dok dvije imaju ime Bosne bez Hercegovine (Središnja Bosna i Bosansko-podrinjska). Ostale županije (kantoni) nose imena po gradovima ili rijekama.⁶¹ Hrvati čine većinsko stanovništvo u sve tri županije koje nose ili sadrže ime Hercegovine i ono je sačuvano njihovom političkom voljom.

2.3. Vladavina Komunističke partije Jugoslavije u Hercegovini

U Bosni i Hercegovini tijekom Drugog svjetskog rata i poraća Komunistička partija Jugoslavije nije bila jaka politička i društvena snaga. Pred rat je imala samo 196 članova, od kojih je 46 bilo u Sarajevu, a 37 u Mostaru.⁶² Nacionalni interesi i ciljevi, a ne velike ideje dali su snagu komunističkom pokretu u

Bosni i Hercegovini, a njegova nacionalna značajka bila je dominantno srpska. Socijalna struktura bila je ruralna, a svaki stoti član KPJ iz BiH u to vrijeme studirao je ili je imao završeni fakultet.⁶³ Za ocjenu strukture tobožnjih nositelja velike ideje ili njezinih protivnika valja navesti i podatak o približno 900.000 nepismenih odraslih stanovnika Bosne i Hercegovine.

Nakon što je HSS-ovska vlast kapitulirala Ustaše su iskoristile želju naroda za svojom državom i uspostavili svoju vlast u Hercegovini, ne tražeći naravno ni od koga dopuštenje za to. Dovoljna je bila njihova uloga emigranata i boraca za nacionalnu stvar i žandarska vladavina Kraljevine Jugoslavije nad većinom hrvatskog naroda. Katastrofalno socijalno i gospodarsko stanje uzrokovalo je da se unutar svih naroda u BiH, pa tako i unutar hrvatskog, našlo dovoljno onih koji su zalučeni velikim idejama povukli oružje na svoje susjede. Od početka rata različiti komunistički-partizanski bilteni s Biokova i s Mosora, te propagandisti iz splitske četničke centrale Dobroslava Jevđevića, koji su se borili za obnovu Jugoslavije, napadali su i prozivali sve Hrvate iz Hercegovine kao ustaše i zlikovce. Posebno su udarali na uglednije i istaknutije ljude. Time su htjeli potaknuti procese diferencijacije i pridobiti stanovništvo za svoju ideju i pokret. Ono je pak bilo pod jakim utjecajem tradicije i Katoličke crkve, te nije moglo u većem broju prihvatiti komunističku ideju. Većinom je pasivno čekalo razvoj događaja.

Želja za nacionalnom državom, nedoraslost političke elite, i s tim vezano nesnalaženje u teškim vremenima Drugog svjetskog rata koštali su Hrvate u Hercegovini, s Livnom i Tomislavgradom oko 23.000 mrtvih. Ubijen je, uglavnom od komunističkih partizana, svaki treći muškarac, prosječno star 23 godine. Hercegovina je uz to i temeljito opljačkana. Čak je i ZAVNOBiH u siječnju 1945. reagirao na otimačinu hrane, koju su provodile dalmatinske partizanske brigade u Ljubuškom i Posušju.⁶⁴ Na taj način, nakon Drugog svjetskog rata vrlo efikasno provedena je «deustašizacija» Hercegovine. Osim ustaša komunistički partizani poubijali su u Hercegovini gotovo sve intelektualce, fratre-profesore širokobriješke gimnazije, bivše HSS-ovce, te imućnije seljake. Hercegovci su stradavali i izvan Hercegovine. Slikovit je primjer hrvatskog intelektualca iz Mostara Ilije Jakovljevića, kojega je kraljevska Jugoslavija zatvarala kao hrvatskog nacionalistu, a Pavelićeva vlast držala ga je u koncentracijskom logoru kao nedovoljno dobrog Hrvata, a skončao je u jugoslavenskom komunističkom zatvoru kao čovjek građanske političke orijentacije i kršćanskog svjetonazora.⁶⁵ Gledano iz hrvatskog rakursa ustaštvo je Hercegovinu osramotilo, a komunizam joj je poubijao mladost, te uništio njezinu društvenu elitu. Nije

ostao nitko tko bi s hrvatske strane, na vjerodostojan način, predstavljao Hercegovinu i Hercegovce.

Komunistička partija Jugoslavije uspostavila je Bosnu i Hercegovinu iz pragmatičnih političkih interesa i uredila je kao jugoslavensku federalnu jedinicu, nemajući uvijek jasnu viziju njezina društvenog i političkog razvoja. U vrijeme stvaranja BiH i u poratnim godinama, ta republika zamišljena je kao svojevrsna tampon zona između Hrvatske i Srbije. Politička realnost postojanja Banovine Hrvatske, NDH, te utjecaja Komunističke partije Hrvatske na području Posavine, Cetinske krajine i dijela Hercegovine onemogućavao je pripajanje BiH Srbiji. S druge strane srpska komunistička elita nije se mogla zadovoljiti njezinom podjelom. Jedan od lidera komunističkog pokreta iz BiH, Rodoljub Čolaković, tvrdio je da je osnutak BiH uvjetovan potrebom veće stabilnosti Jugoslavije, jer je stara Jugoslavija «bila rovitna i zbog toga, što je svi njeni narodi nisu smatrali svojom domovinom».⁶⁶

Na osnivačkom kongresu KPJ BiH održanom u studenom 1948. član Politbira CK KPJ Moša Pijade rekao je: «Bosna i Hercegovina zauzima posebno mjesto među ostalim našim narodnim republikama. Ona je šesta jugoslavenska republika u zajedničkoj državi u kojoj živi pet jugoslavenskih nacija. Njeno stvaranje kao posebne narodne republike nije bilo diktovano historijskim državnopravnim razlozima, ma da obje pokrajine predstavljaju određenu historijsku jedinicu, koja je imala svoj posebni historijski razvitak, jer je u srednjem vijeku, stojeći između Srbije i Hrvatske, imala svoju posebnu državnu organizaciju, i jer je ne samo dugo ostala pod osmanskom vlašću nego je i pod vlašću aneksionističke sile Austro – ugarske ostala u svojoj izolovanosti pod turskim feudalnim sistemom, koji je u postepenom likvidiranju tek poslije prvog svjetskog rata, a konačno tek u novoj Jugoslaviji. Istoriski momenat igra ulogu samo ukoliko je u istoriskom razvitku ovih zemalja u njima stvoren naročiti odnos u njihovom nacionalnom sastavu, tako da u njoj živi u nerazrješivoj izmiješanosti dio srpskog i dio hrvatskog naroda, dok treći dio stanovništva sačinjavaju muslimani slovenskog porijekla, koji su primili islam i koji sebe obilježavaju po vjerskoj pripadnosti, a u velikoj većini nacionalno nisu opredjeljeni. Ova činjenica da se danas može u Evropi naći stanovništvo bez nacionalnog obilježja plod je one teške zaostalosti i vjekovnog stagniranja koji karakteriše skučenost turskog feudalizma. Prema tome, Bosna i Hercegovina nisu, kao ostale naše narodne republike država ove ili one jugoslavenske nacije, tj. Narodna Republika Bosna i Hercegovina nema obilježja nacionalne republike kao ostale. Ali baš u toj posebnosti karaktera Narodne Republike Bosne i Hercegovine i leži njen pravi i veliki značaj.»⁶⁷

Pijade je dodao: «Ne smijemo se uspravljivati time što je nacionalno pitanje riješeno i ne smijemo zbog zaoštavanja klasne borbe u periodu socijalističke izgradnje zaboravljati na nacionalno pitanje, zauzimati stav kao da ga više nema ili padati u pogrešno shvatanje da proces razvitka vodi stvaranju neke nove, bosanske nacije. To je zabluda opasna, zabluda koja ne znači nikakav napredak, već naprotiv nazadak prema postignutom rješenju nacionalnog pitanja u ovim oblastima.»⁶⁸ Predsjednik najšireg komunističkog fronta Saveza socijalističkog radnog naroda SR BiH Todo Kurtović, u Mostaru 1971. govoreći o državnosti republika rekao je da je Bosna i Hercegovina kao država «rezultat današnjih okolnosti i potreba, a ne historijskog prava».⁶⁹

Odnos KPJ/SKJ prema BiH, kao i odnosi u BiH počinju se mijenjati šezdesetih godina u skladu s ukupnim promjenama u tadašnjoj Jugoslaviji. Društvena i politička kriza uzrokovali su određenu liberalizaciju i decentralizaciju. U takvim okolnostima jačala je bosansko-hercegovačka državnost. Tito je radi stvaranja antihegemonističke koalicije forsirao jačanje tzv. jugoslavenske političke periferije, pa tako i jačanje suverenosti i autonomnosti BiH, da bi dostigao određenu ravnotežu i simetriju naspram Srbije, Hrvatske i Slovenije. Tražio je da se BiH ponaša što suverenije kao tampon republika između Srbije i Hrvatske. Od sredine šezdesetih BiH je krenula prema emancipaciji od savezne administracije i to u tri važna aspekta: proglašenje Muslimana nacijom, smanjivanje represije nad Hrvatima i obuzdavanje velikosrpskih snaga.⁷⁰ Tito je koristio bosansko-hercegovačke muslimane kao oruđe svoje nesvrstane politike. Muslimanske prvake koristio je pri susretima s liderima islamskih zemalja. Zauzvrat, muslimani su na popisu stanovništva 1971., a u skladu s odlukom iz veljače 1968. donesenom na XVII. sjednici CK SK BiH, dobili mogućnost izjašnjavati se Muslimanima u nacionalnom smislu.⁷¹

Pod utjecajem povoljnije političke klime, u Zagrebu je u ožujku 1967. donesena *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, u kojoj je naglašena opasnost unitarističke koncepcije o stvaranju jedinstvenog državnog (srpskog) jezika.⁷² Srpski književnici reagirali su dokumentom nazvanim *Predlog pitanja za razmišljanje*, tražeći da Televizija Beograd izbacila latinicu iz programa i služi se samo ćirilicnim pismom. Zalagali su se i za veću uporabu ćirilice u Srbiji, da književni jezik bude srpski jezik i da se on upotrebljava u srpskim školama i ustanovama u Hrvatskoj.⁷³ U isto vrijeme, u ožujku 1967. Muhamed Filipović objavio je tekst pod naslovom *Bosanski duh u književnosti – šta je to?* Naglasio je da je narodni duh uvijek povijesni duh. Filipović je naveo da

se do tada pojam «bosanska književnost» primjenjivao uglavnom na djela srpske literature, a po njemu to su djela muslimanskih pisaca.⁷⁴ Filipović je bosanski duh najprije definirao kao univerzalno, općeljudsko, izvan nacionalno, izvan konfesionalno trajanje, pa ga sveo na bošnjačko-muslimansko kulturno, odnosno književno nasljeđe. Sve ovo događalo se u specifičnim političkim okolnostima.

Enver Redžić među prvima se u socijalističkoj Jugoslaviji zalagao za bosansku nacionalnost bosanskih i hercegovačkih muslimana. Njegove stavove iznesene u časopisu *Pregled* u travnju 1970., osporavala je službena politika CK SK BiH, a s njim su polemizirali Kasim Suljević i Salim Ćerić. Kasnije su ti tekstovi objavljeni i kao knjiga.⁷⁵ Salim Ćerić osporavao je Redžićevu tezu o bosanskoj nacionalnosti muslimana argumentima da je veliki dio područja koji danas čini BiH dugo bio izvan srednjovjekovne bosanske države, što je negativno utjecalo na formiranje bosanskog etniciteta kao cjeline. Stjepan Vukčić Kosača u XIV. stoljeću odcijepio je Hercegovinu i stvorio posebnu državu, konačno, piše Ćerić: «Ni naziv bosanski (bošnjački) jezik ne uvjerava u postojanje jedinstvenog bosanskog naroda», i dodaje: «Uzalud E. R., u nastojanju da dadu veću uvjerljivost svojoj tezi svuda pominju samo 'Bosna', 'Bosanci', 'bosanski', a izbjegava 'Hercegovina', 'Hercegovci', 'hercegovački', on nije mogao da dokaže postojanje bosanske nacionalnosti.»⁷⁶

Ćerić piše da pristalice bosanske nacionalnosti vjeruju da će država Bosna i Hercegovina morati logikom postojanja pripomoći stvaranje nove, šire bosanske nacionalnosti i nastavlja: «Zato, po njima, treba planirati budućnost na dugi rok, na stotinu, možda dvjesto godina unaprijed, kada će u državi Bosni konačno postojati kao njena osnovna snaga, bosanska nacionalnost. Na tome treba raditi obazrivo, polako i strpljivo. Ići od malog: na primjer, ukinuti ime Hercegovina, napraviti taj «bezazleni» potez, tek iz razloga praktičnosti, da je naziv republike kraći; onda, umanjivati «grijehe» muslimanskih predaka, umanjivati njihova razmimoilaženja sa Srbima i Hrvatima, da bi se kod ovih stvarala povoljnija klima prema Muslimanima; prikupljati prošle manifestacije bosanske svijesti, uveličavati njihovo koheziono značenje i popularizirati ih; uveličavati značenje svih kohezivnih događaja uopće, posebno narodnooslobodilačke borbe; budući sporovi sa Socijalističkom Republikom Srbijom i Socijalističkom Republikom Hrvatskom oko materijalnih i drugih pitanja, kojih će svakako biti, odvajće automatski bosanskohercegovačke Srbe i Hrvate od sunarodnika u maticama, i razvijati osjećaj među njima da su bliži Muslimanima u BiH nego sunarodnicima u drugim republikama, što će praktično stvarati povoljnu

klimu za novu bosansku nacionalnost; raditi na unifikaciji bosanskog jezika kao još jednog elementa budućeg razlikovanja Srba i Hrvata sa sunarodnicima van Bosne i Hercegovine. A pošto će i inače sve veća industrijalizacija smanjivati selo i izolacije a povećavati grad i miješanja, na radnom mjestu, u privatnim i društvenim kontaktima, brakovima, ujednačavati jezik, kulturu i mentalitet, eto, jednog lijepog dana, nove bosanske nacionalnosti. Tek tada će bosansko-hercegovački Muslimani definitivno odahnuti!»⁷⁷

Ćerić je pišući o neprihvatljivosti ideje o bosanskoj nacionalnosti za sve narode SR BiH i SFRJ naveo: «Sugerisanjem ideje o bosanskoj nacionalnosti jedna relativna manjina, muslimanska, želi da se nametne kao osnovni historijski, najpouzdaniji faktor državnosti SR BiH. To izaziva nezadovoljstvo kod Srba i Hrvata u SR BiH. To aktivira protiv SR BiH velikonacionalističke srpske i hrvatske snage izvan SR BiH, a sve skupa otežava njen politički položaj (...) Ta teza ne vodi računa ni o već ustaljenoj tradiciji dviju pokrajina, Bosne i Hercegovine, koja ne trpi unifikaciju.»⁷⁸ I već spominjani Todo Kurtović osvrnuo se na prijedloge da se Muslimani izjasne kao Bosanci. Zaključio je da bi to neminovno konfrontiralo Srbe i Hrvate u Bosni prema Muslimanima, jer bi značilo da oni nisu Bosanci, nego pripadnici svojih nacija.»⁷⁹ Zbog jasnog stava i čvrstoće vlasti KPJ muslimani su postali Muslimani, a ne Bosanci i konfrontacija naroda u BiH oko imena i prava na državu odgođena je za neko drugo vrijeme. Da je problem samo odgođen, a ne riješen pokazuje upravo fascinantna preciznost kojom je Salim Ćerić predvidio događaje vezane za stvaranje bosanske nacije.

3. Tko i zašto negira Hercegovinu i Hercegovce?

Jedno od grubljih nasilja nad nekom zajednicom jest njezino negiranje. Za negiranje Hercegovine postojali su praktični razlozi. Prvi su takve razloge imali bosanski franjevci. Negirajući Hercegovinu, odnosno njezinu posebnost, oni su u teškim vremenima štitili prava i granice svoje redodržave. Fra Filip Lastrić branio je 1735. interese bosanskih franjevaca u sporu s dalmatinskom franjevačkom provincijom oko nadležnosti nad teritorijem Hercegovine i susjednih mjesta Livna i Duvna, tvrđnjom da je Humska kneževina još od bana Borića bila dio Bosanske banovine i kraljevine.⁸⁰ Za bosanske fratre svakako je bilo bolno i odcjepljenje njihove hercegovačke braće polovicom devetnaestog stoljeća. Fra Jako Baltić napisao je u Gučoj Gori da je kreševskom samostanu načinjena velika šteta, jer je izgubio sve prihode iz hercegovačkih župa, zbog čega su se Kreševljaci bunili. Baltić je dodao da i

nije pravo da je onoliki narod lišen crkava.⁸¹

Dio fratara Bosne Srebrene često pod pojmom Bosna podrazumijeva čitavo područje BiH. To uglavnom čine sa sviješću o davnim granicama svoje redodržave, a manje s namjerom konstruiranja političke zbilje. Istina, jedan dio politički angažiranih fratara često (ne)opravdano iznosi primjedbe na ponašanje dijela hrvatskih političara iz Hercegovine. Neki čak upadaju u zamku generaliziranja. Tako je fra Luka Markešić, jedan od politički angažiranih svećenika i nesuđeni kandidat na izbornoj listi HSS-a na izborima 1996., u jednom intervjuu izjavio kako «bosanski Hrvati zamjeraju Hercegovcima egoizam, jer hercegovačka politika na iritirajući način otpisuje dvije trećine sunarodnjaka u ostatku države».⁸² Nešto prije u polemici sa svojim subratom fra Miroslavom Mandićem oko Hrvatskog narodnog sabora održanog u Novom Travniku, Markešić je napisao da HDZ «ustanči» po Bosni, da bi sačuvaao svoje nepravedne stečevine u Hercegovini, te da će sve to tutnjanje završiti u «hercegovačkom pašaluku, točnije u Grudama, odakle je i počelo.»⁸³ Kritike prema Hercegovini dolaze i od dijecezanskog svećenstva. Predsjednik Hrvatskog kulturnog društva *Napredak*, dr. Franjo Topić iz Sarajeva, ustvrdio je da sav politički život u BiH vode Hercegovci, te da je puno ljudi u Hercegovini za politiku priključenja Hrvatskoj.⁸⁴ Izvan političkog konteksta Hercegovina u krugovima Katoličke crkve izgleda drugačije. Veliki Švicarski teolog Hans Küng napisao je da mu je šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, prilikom privatne audijencije, u svezi s istragom oko nekih njegovih spornih teoloških stavova, kardinal Franjo Šeper, koji se nalazio na čelu Kongregacije za nauk vjere, rekao: «Kada bi se moglo, najradije bih vas poslao u najzabačenije selo u Hercegovini, tamo biste, sine moj, naučili što je prava vjera.»⁸⁵

Zanemarimo fratarske prijepore iz daleke prošlosti i pokušajmo se podsjetiti kada je priča o nepoželjnim Hercegovcima započela? Navodno je Marija Pavelićeva, bila prva zagrebačka građanka kojoj su oni smetali. Prema legendi, poglavnikova supruga nije mogla spavati jer su Hercegovci, koji su osiguravali njezinu kuću znali zapjevati gangu, od koje se i sada mnogim hercegomrscima okreće utroba. Ali rat nije završio onako kako je Marija priželjkivala, pa se ona, prema istoj legendi, jedne noći u krevetu nevelike sobe u Buenos Airesu, požalila svome mužu da bi slatko zaspala samo da joj je čuti gangu. Ali ova priča ima i svoj politički nastavak! Marijina i Antina kći Višnja u intervjuu zagrebačkom *Jutarnjem listu* negirala je bilo kakvu odgovornost svoga oca za zločine koje su ustaše počinile u Drugom svjetskom ratu tvrdnjom da se njezin otac «uvijek zalagao za puno poštivanje ratnih običaja i svih međunarodnih konvencija». A

onda je Višnja Pavelić otkrila i krivce na koje njezin otac nije mogao utjecati: «Bio je to hercegovački lobi koji je činio zločine, a posebno Maks Luburić».⁸⁶ Da gospođica Pavelić nije spomenula Luburića mogli smo pomisliti da je pobrkala ratove. Naime, u hrvatskoj javnosti poprilično je raširena tvrdnja da je za zločine i u «ovom» ratu kriv «hercegovački lobi».

3.1. Jugoslavensko obavještajno podzemlje

Za jugoslavensku komunističku elitu etabliranu nakon Drugog svjetskog rata zapadni dio Hercegovine, ili zapadna Hercegovina, kako se najčešće govorilo, stekla je status svojevrstne Vendée, reakcionarne-kontrarevolucionarne pokrajine.⁸⁷ Hercegovci su pak u toj percepciji uglavnom bili ostaci poraženih snaga, preživjele ustaše, o kojima brigu trebaju voditi tijela sigurnosti. Takav stav opravdavao je represiju nad Hrvatima iz Hercegovine i potpuno zapostavljanje toga kraja u procesu izgradnje i modernizacije. Nakon što je Tito 1966. srušio Rankovića, a sekretar CK SK BiH Cvijetin Mijatović tijekom Mostarskog savjetovanja održanog u jesen 1966., istakao kako je bilo teško biti Hrvat u Hercegovini, izgledalo je da će se stanje popraviti.⁸⁸ Tada je eskalirao nacionalni pokret u SR Hrvatskoj, u kojem je nakon četvrt stoljeća prisilne šutnje sudjelovalo i nešto Hercegovaca. Koliko je njihov značaj u tom vremenu bio neznatan govori i činjenica da je najekspoziraniji bio Ante Paradžik, predsjednik *Kluba studenata Hercegovine*, koji je brojao oko 300 članova. On je upozorio na «tendenciozno etiketiranje Hercegovaca kao ekstremnih nacionalista, što među njima izaziva revolt».⁸⁹ U tom kontekstu zanimljivo je spominjanje pojma «hercegovački zid», koji je upotrijebio Ivan Šibl, objašnjavajući situaciju unutar studentskog pokreta. Taj je zid prema Šiblu bio baza na kojoj su desni ekstremisti zasnivali svoju snagu i na kojoj je desna rukovodeća garnitura zapravo gradila svoje pozicije.⁹⁰ Savka Dabčević Kučar tražila je objašnjenje što je to «hercegovački zid» i nije ga dobila?⁹¹ Gušenjem nacionalnog pokreta koncem 1971. Paradžik je zatvoren, a dijelu političara koji su potom došli na vlast Hercegovci su poslušili kao glavna meta napada. Jedan od njih, Jure Bilić, napisao je da ih je lako prepoznavao na skupovima po «kvadratnim glavama».⁹² Prvo pojavljivanje Hrvata iz Hercegovine u političkom životu (u hrvatskom kontekstu) učvrstilo im je stigmatu nacionalista, desničara!

Kada je komunistički režim Jure Bilića, Milke Planinc i Ivice Račana propao, beogradska čaršija pokrenula je Jugoslavensku narodnu armiju, koja je bila militarizirani dio

Saveza komunista Jugoslavije, u rat protiv Republike Hrvatske. Nakon prvih sukoba s hrvatskim braniteljima Novosadska televizija objavila je prilog iz Vukovara i istočne Slavonije. U tom prilogu lokalni Srbi izjavljivali su da njima nisu problem Hrvati starosjedinci, nego doseljeni Hercegovci. Nešto kasnije, u Zagrebu su se pojavili letci u kojima je pisalo da Zagrepčani skijaju, a Hercegovci brane Hrvatsku. Nakon što je pala zagrebačka špijunska mreža Organa bezbednosti JNA (kolokvijalno KOS-a), otkriveno je da su priče o Hercegovcima bile dio KOS-ove akcije protiv Hrvatske, kao i jačanje regionalizama radi stvaranja jaza između hrvatskih područja. Akciju je vodila tajna grupa *Opera*, formirana od pripadnika KOS-a i nekih službenika CK SK Hrvatske.

Grupa je osnovana pri zapovjedništvu ratnog zrakoplovstva i protuzračne obrane (RV i PVO) JNA. Izvela je niz terorističkih akcija, a između ostaloga: raketiranje Banskih dvora radi ubojstva hrvatskog Predsjednika, miniranje židovske općine i groblja radi kompromitacije Republike Hrvatske i dezavuiranja njezine vlasti. Pripadnici ove grupe suđeni su u Beogradu i Zagrebu, s različitim motivima i optužbama. Pored terorističkih akcija, oni su unutar informacijskog rata koji je tada vođen protiv hrvatske vlasti, osmislili i izveli brojne propagandno-psihološke akcije. Pored ostalog, ova grupa vodila je kampanju protiv Hercegovaca, i uopće Hrvata iz Bosne i Hercegovine. Također su prvi postavili tezu o dvostrukoj crti funkcioniranja vlasti u Republici Hrvatskoj, na što se kasnije nadovezala teza o dvostrukoj crti zapovijedanja u hrvatskoj vojsci, u Hrvatskom vijeću obrane i sl. Za ovu vrstu akcija rabljeni su različiti mediji, bilo da su vrbovani novinari, ili su formirani novi mediji, primjerice televizijski program YUTEL.⁹³

Jugoslavenska vojna kontraobavještajna služba (KOS) imala je važnu ulogu u pripremi agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Gotovo svi čelnici pobune u Hrvatskoj bili su suradnici te službe, koja ih je usmjeravala, naoružavala, obučavala i štitila od policijskih snaga. Pored opremanja paravojnih postrojbi, protuobavještajna služba planirala je i terorističke akcije, koje su opet bile dio šireg plana političke kompromitacije i blokade novoformiranih republičkih vlasti.⁹⁴ U isto vrijeme obavještajno-sigurnosne službe JNA u BiH, uz pomoć većeg dijela srpskih kadrova u MUP-u i drugim institucijama provodile su različite akcije, pa i terorističke. Po sličnom obrascu, kao i Židovska općina u Zagrebu, minirano je Partizansko groblje u Mostaru. Bila je to jedna u nizu eksplozija izazvanih temeljem plana o «kontroliranom izazivanju panike», odnosno kontroliranom teroru.⁹⁵ Cilj ove akcije bio je uplašiti lokalno stanovništvo, te ga usmjeriti na promjenu

vlasti prosvjedima i natjerati na kapitulaciju pred «jugoslaven-skim snagama», ali i tobožnjom fašizacijom kompromitirati novu demokratski izabranu vlast.

Iz propagandne radionice KOS-a stiglo je i objašnjenje što je to bio famozni «Hercegovački zid». U knjizi *Jugoslovenska kriza i rat 1991-1995.* objavljenoj u Beogradu 2000. piše: «Mas-pok je 1970. pripremao secesionistički udar u stilu “noć dugih noževa”». Autor je zatim citirao general-pukovnika JNA Pavla Jakšića koji je napisao: «Tada je u Zagrebu bio obrazovan hercegovački zid. Oko 300 ustaša iz zapadne Hercegovine, obučeni u policijska odela, bili su snabdeveni kombi-automobilima Zastava i lažnim policijskim legitimacijama i nalogima da, na Badnju noć, svirepo pobiju na Sljemenu oko 1.000 boraca NOR-a, protivnika Mas-poka i da uspostave ustašku NDHrvatsku».⁹⁶ Kada ovako nešto tvrdi general-pukovnik JNA i to se citira 2000. godine u Beogradu kao vjerodostojan podatak, onda je jasno kolika je u tim krugovima mržnja prema hrvatskom stanovništvu u Hercegovini. Nakon poznatog zaustavljanja tenkovske kolone u selu Polog nedaleko od Mostara početkom svibnja 1991., koja je krenula prema Splitu da bi presjekla Hrvatsku, tenzije prema Hercegovini još su više porasle. Stare ideološke podjele i antagonizmi iz Drugog svjetskog rata i poraća, animoziteti stvoreni u vrijeme hrvatskog nacionalnog pokreta, jasno opredjeljenje Hercegovaca protiv svake Jugoslavije, zaustavljanje tenkova JNA koji su trebali «osloboditi Split», masovno sudjelovanje u postrojbama Hrvatske vojske, temelj su mržnje kod srbijanske i jednog dijela hrvatske javnosti koji je formiran i djeluje unutar komunističkog i jugoslavenskog okvira.

Propaganda nastala u tom okviru djelovala je na brojne diplomate i strane novinare. Jedan od dobrih primjera jest prosrpski nastrojen bivši švedski premijer i upravitelj Bosne i Hercegovine Carl Bildt, koji u memoarima, kada piše o Hrvatima, razlikuje i uspoređuje «pitome političare iz plodne Posavine» i «izražene nacionaliste koji potiču sa škratih hercegovačkih brda».⁹⁷ Dugotrajna društvena izoliranost, obespravljenost i marginalizacija, rezultirali su nesnalaženjem, ali i bahatošću, uzurpacijom vlasti i prava, te uopće asocijalnom ponašanjem nekih Hercegovaca u društvenom i političkom životu. To je njihovim protivnicima poslužilo za širenje stereotipa i mržnje na sve Hercegovce.

Informacijski rat vođen je uglavnom unutar političkog konteksta. Predsjedništvo *Hrvatske stranke prava* (HSP) objavilo je 13. lipnja 1991. u Ljubuškom *Lipanjsku povelju o obnovi i uspostavi Nezavisne Države Hrvatske na cjelokupnom povijesnom i etničkom prostoru sa istočnim granicama Subotica,*

*Zemun, Drina, Sandžak i Boka Kotorska.*⁹⁸ Jugoslavenska i srpska politika dobile su time potvrdu za svoje tvrdnje o Hercegovcima kao ekstremnim nacionalistima profašističke orijentacije. Srbijanski povjesničar akademik SANU-a Milorad Ekmečić ustvrdio je da je predsjednik HSP-a Dobroslav Paraga sakupio 10.000 dobrovoljaca i s fašističkim insignijama svečano proglasio NDH u Ljubuškom.⁹⁹ Povjesničarka Smilja Avramov dodala je da je Hrvatska izvršila oružanu agresiju na BiH, najprije stacioniranjem 16.000 svojih vojnika u zapadnoj Hercegovini, sa glavnim stožerom u Ljubuškom, radi «uspostave Hrvatske do Drine» i čišćenja Bosne i Hercegovine od Srba.¹⁰⁰ Činjenica je da je Dobroslav Paraga, zajedno s grupom svojih pristaša, članova i simpatizera HSP-a izveo spomenutu predstavu proglašenja NDH, ali to je od lokalnih vlasti i naroda shvaćeno kao provokacija i protuhrvatsko nastojanje, te se ne može dovesti u vezu s Hercegovcima, niti s hrvatskom državnom politikom.

Možda je cijela predstava trebala poslužiti kao povod (alibi) jugoslavenskim snagama za obračun s «fašistima»? Jer, samo stotinjak dana kasnije Jugoslavenska komunistička vojska, ojačana srpskim paravojnim postrojbama, spalila je sedam hrvatskih sela u istočnom dijelu Hercegovine, napala Dubrovnik i uništila Vukovar. Muslimanski lider i predsjednik Predsjedništva Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović izjavio da to nije njihov-muslimanski rat. Bila je to jasna poruka da su Hrvati prepušteni samima sebi. Reagirali su osnivanjem obrambene zajednice Herceg-Bosna, koja je u prvo vrijeme bila zajednica općina s hrvatskom većinom, ili znatnim udjelom hrvatskog stanovništva, koje je tražilo načina kako se organizirati i obraniti. Kasnije je Zajednica dobila nešto čvršću formu privremenog tijela vlasti. Budući da Hrvati nisu imali potpuno u svojoj vlasti niti jedan veći grad, sjedište Zajednice bile su Grude, naselje u Hercegovini, nedaleko od granice s Republikom Hrvatskom i prilično sigurno od mogućih napada.

U siječnju 1992. najavio je rat u Hrvatskoj i sve više prijetio Bosni i Hercegovini. Unatoč tome što su odbili Paraginu neoustašku politiku i što nisu prihvatili fantomsku NDH, Hrvati iz Hercegovine dobili su etiketu fašista samom činjenicom što su odlučili iskoristiti svoju ustavnu konstitutivnost i postati politički subjekt. Kolumnist *Slobodne Dalmacije* i zadnji urednik partijskog lista *Komunist* za SR Hrvatsku Danko Plevnik u članku «Atentat na Hrvatsku» iz srpnja 1992. proglasio je Hrvatsku Zajednicu Herceg-Bosnu «hercegovačkom NDH», tvrdeći da budućnost Hrvatske ovisi o «hercegovačkim Hrvatima», kojima zbog međunarodne političke zajednice i položaja Hrvatske «mora biti dovoljna demokracija».¹⁰¹

Ovakvu (dis)kvalifikaciju Herceg-Bosne i Hrvata u BiH potpomogli su i lokalni političari koji su u svojoj nezrelosti koketirali s ustaštvom, dajući ustaška imena ulicama i nekim vojnim postrojbama. Osim političke nezrelosti, bilo je u tome i podilaženja dijelu javnosti onih koji su radni vijek proveli u strukturama komunističke vlasti. Bivši članovi komiteta i režimskih svećeničkih udruga nastojali su time «popraviti» svoju prošlost. Aktivnu hrvatsku politiku i ne mirenje s divljanjem JNA neki su opet ocijenili politikom «podjele Bosne». Tako je Ivan Zvonimir Čičak u sarajevskom tjedniku *Slobodna Bosna* u siječnju 1992. izjavio da je «podjela Bosne ustupak hercegovačkom lobiju» i dodao: «Želi se žrtvovati 700 tisuća Hrvata za račun 100 tisuća Hercegovaca».¹⁰²

3. 2. Hrvatsko intelektualno i političko prizemlje

Nakon što je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) dobila izbore u Hrvatskoj, apsolutna većina Hrvata u Bosni i Hercegovini pristala je uz tu političku stranku, bolje reći pokret, koji je vodio dr. Franjo Tuđman. Hrvatska demokratska zajednica za BiH dobila je većinu glasova Hrvata iz te republike na izborima u studenom 1990. Zbog tereta prošlosti jedina alternativa Tuđmanu i HDZ-u u Hercegovini je bila *Hrvatska stranka prava* (HSP) i njezin predsjednik Dobroslav Paraga. Politički protivnici HDZ-a i Franje Tuđmana koristili su Hercegovinu i Hercegovce u borbi protiv Tuđmana i HDZ. U tome im je jedan dio Hercegovaca pomagao svojim apolitičnim, a katkad i asocijalnim ponašanjem. Novinarka Aleksa Crnjaković napisala je u veljači 1992. u *Vjesniku* članak *Fenomen Hercegovci*. U sklopu tog članka obavila je i razgovor sa sociologom dr. Ivanom Lučevim, gdje je otvoreno pitanje «funkcioniranja dinarskih emotivaca», ali i «hercegovačkog lobija», koji naime osvaja Tuškanac poput Jakova Blaževića, ili Jure Bilića nekada. Na istoj stranici Sanja Kapetanović nabrojila je najutjecajnije «urbane» Hercegovce u Zagrebu.¹⁰³

Fama o Hercegovcima proširila se nakon neuspjelog puča Mesića i Manolića u HDZ-u. Čuvar jugoslavenskih tajni u Hrvatskoj, Josip Manolić, za sve loše u HDZ-u optužio je «hercegovački lobi», «mafijaško-švercerske klanove u Herceg-Bosni», «hrvatsku neprijateljsku emigraciju podrijetlom iz Hercegovine», s kojom je cijelu svoju mladost ratovao. Manolić je govorio da su oni pripadnici ili sljedbenici «snaga poraženih 1945. koje su hrvatski politički preporod doživjele kao svoju političku pobjedu. Te snage Hercegovce smatraju izabranim Hrvatima, a Herceg-Bosnu štitom Hrvatske».¹⁰⁴

Vidljiva je sva dubina ideoloških podjela i animoziteta koji su komunisti imali prema svojim idejnim i političkim protivnicima. Oni nisu nestali u novoj hrvatskoj političkoj konstelaciji, dapače, stari animoziteti još više su produbljeni. Herceg-Bosanci, odnosno Hercegovci, u njihovim su očima obrnutom logikom postali «nepoželjnim Hrvatima-ustašama, a Herceg-Bosna smetnjom Hrvatskoj-nekom vrstom NDH!»! S druge strane dr. Franjo Tuđman tumačio je HDZ-ovu politiku u BiH kao jedinu moguću alternativu ekstremizmu.¹⁰⁵

Pitanje i «problem» Hercegovaca u Republici Hrvatskoj aktualizira se pred svake izbore. Prisjećamo se onih iz 2000., što ih je dobio Stjepan Mesić, koristeći se i manipulirajući, između ostalog, i mržnjom prema Hercegovcima, koja je stvorena u znatnom dijelu hrvatske javnosti. Do tada nepoznati režiser Dalibor Matanić snimio je krajnje neukusan i politički nekorektan spot za Hrvatsku seljačku stranku (HSS), u kojem zagovara čišćenje Zagreba od bijeločarapaša. Isti režiser, nakon izborne pobjede 2000. dobio je sredstva i snimio film *Blagajnica hoće ići na more*, u kome je glavni lik negativac–Hercegovac, šef nekakvog dućana. Dio malograđanskih, tobože ljevičarskih, kritičara, u čijem je okrilju i razvijen najnoviji oblik šovinizma u Hrvatskoj, brani Matanićevu «slobodu umjetničkog izražaja». Tako Juraj Kukoč brani Matanića od optužbi da mu je film rasistički, fašistički i sl.¹⁰⁶ S druge strane Dragan Antulov piše da su ovim filmom prvi put Hercegovci istisnuli Srbe s mjesta dežurnih tlačitelja Hrvatske. Te zaključuje da je Matanićev film mnogo bliži ostvarenjima koje su na temu Židova 30-ih i 40-ih godina radili Goebbelsovi filmaši. Antulov je napisao da će većina Hrvata s odobravanjem gledati prikaz Hercegovaca, ali će gledatelji sa savješću u ovom filmu prepoznati «nepatvoreni rasizam».¹⁰⁷ Pobjednička euforija koalicijske vlasti osnovane nakon trećesiječanjskih izbora bila je u revolucionarnom zanosu ispunjena antihercegovackim raspoloženjem. Ono se očitovalo u medijskim napisima, (ne)opravdanim kadrovskim čistkama, produkciji viceva tipa: «Hercegovce treba zakapati u kovčezima s rupama, da crvi mogu izići i povraćati».

Udarnu snagu hrvatskog intelektualnog prizemlja u demoniziranju Hercegovaca čine ostrašćeni novinari formirani u komunističkom miljeu. Urednik *Playboya* Denis Kuljiš pisao je o rasnim karakteristikama Hercegovaca, o dlakama koje im rastu iz ušiju, te objavljivao popise tih «dlakavih barbara» u ministarstvima i službama državnih institucija, kao i popise hercegovackih firmi. Pri tome je rabio različite attribute, npr. «hercegovacka klatež».¹⁰⁸ Slično je pisao i novinar-režiser Srećko Jurdana, tvorac konstrukcije o «Tuđmanovoj lojalnosti koteriji hercegovackih profitera, koja nadmašuje lojalnost

hrvatskom narodu.»¹⁰⁹ Naročito istaknutu ulogu u šovinističkoj propagandi protiv Hercegovaca imao je Denis Latin, koji na HTV vodi emisiju *Latinica*, a koju su u Hercegovini prozvali Ćirilicom. I ako je poneki Hercegovac okrenuo antenu prema odašiljačima sarajevske federalne TV, onda je Latin tome uveliko pridonio. U emisiji emitiranoj 16. svibnja 2005., odnosno prilogu «Pomozimo rođijacima» iznio je niz laži i podvala o Novoj bolnici u Mostaru. Latinove laži ovaj put nisu prešućene. Grupa novinara iz Hercegovine uputila je pismo Latinu i ravnatelju HTV Mirku Galiću, u kojem demantiraju Latinove laži i upozoravaju na činjenicu da taj novinar neprofesionalno i tendenciozno vrijeđa i blati Hercegovce.¹¹⁰ Naravno, nisu dobili odgovor.

Književnik i publicist Ivan Lovrenović na pitanje novinara Darka Hudelista o genezi pejorativnog pojma «hercegovački sindrom», koji se sve češće mogao čuti u javnosti Republike Hrvatske, odgovorio je: »Što se zapadne Hercegovine u našoj novijoj političkoj povijesti tiče, stvar je paradigmatički jasna. Od 1918. naovamo to je regija prema kojoj se svaki državni sustav i svaka politička vlast odnosi ne samo maćehinski nego i neprijateljski. Takav odnos gotovo da i ne postoji u cjelokupnoj evropskoj političkoj praksi...Ekonomski gledano (to je čak anegdotalno poznato), zapadna je Hercegovina zemlja vina i duhana, ali i emigracije. U toj muci i patnji, u kojoj se generacije skrbe oko svakodnevne egzistencije pod budnim okom neprijateljske vlasti oličene u žandaru i financu, a pod crkvenim zvonikom kao svojom jedinom duhovnom utjehom, oblikovao se mentalitet i način doživljavanja države i političke vlasti koji svaku vlast, osim one koju bi izravno osjećao kao svoju, osjeća neprijateljskom. Na to se nadovezala i tragična epizoda iz Drugog svjetskog rata, pa zatim iz 1945. i kasnije, kada je gotovo čitav zapadnohercegovački svijet bio *a priori* imenovan kao ustaški u najcrnjem značenju toga pojma, što je dakako poticalo nove i nove valove emigracije. Tako se formirao mentalitet koji je s jedne strane razvio izuzetnu sposobnost preživljavanja, i to u svim aspektima toga pojma, a s druge izrazito negativistički refleks prema državi «s istoka» i njezinim institucijama. Lako je zato razumjeti otkuda u zapadnih Hercegovaca, koji su svi mahom Hrvati i katolici, tako naglašena inklinacija prema Zagrebu kao središtu te države».¹¹¹

Lovrenovićeva analiza mogla bi biti dostatan odgovor Plevniku na njegovu tvrdnju da se Hrvati u BiH «moraju zadovoljiti demokracijom». Kako, kada u svojoj povijesti nisu nikada osjetili slasti demokracije. Hrvatima u Hercegovini sve vlasti spočitavale su i separatizam, rabeći njihov težak položaj i želju za slobodom koju su vidjeli samo u «svojoj državi». Još

je Todo Kurtović upozoravao na štetnost nekih pojava, koje pokušavaju odvojiti zapadnu Hercegovinu od Čapljine i Mostara, jer bi to unazadilo te krajeve. Istovremeno je upozorio da se neki funkcionari u Čapljini ljute kada se kaže da je Čapljina u zapadnoj Hercegovini.¹¹² Moglo bi se reći da su prije neki htjeli amputirati zapadni dio Hercegovine i odvojiti ga od većih gradova. Nekadašnji predsjednik HDZ Stjepan Kljuić svjedočio je da mu je Slobodan Milošević nudio zapadnu Hercegovinu.¹¹³ Kao ministar vanjskih poslova Republike Hrvatske Mate Granić, bio je početkom 1994. nazočan na dva sastanka gdje je Izetbegović nudio Tuđmanu Hercegovinu, odnosno sve južno od Prozora. Tuđman je obje ponude odbio.¹¹⁴ Izgleda kako Hercegovinu nitko i nije baš previše htio, a vjerojatno je ni danas neće, osim njezinih stanovnika - Hercegovaca. Oni pak postaju problem uvijek kada pokušavaju postati politički subjekt, aktivnije se uključiti u politiku i sudjelovati u kreiranju političke stvarnosti. Tada smetaju i u Sarajevu i u Zagrebu. Ali jedino tamo mogu riješiti svoje probleme. Postoje i jasni politički, ili drugi, interesi za negiranje Hercegovine. To su prije svega bili, ili su još uvijek interesi jugoslavenskog obavještajnog podzemlja, hrvatskog intelektualnog prizemlja ili bošnjačko-muslimanskog nacionalizma. Njima možemo dodati i različite kategorije neznanica i ignoranata.

Primjetno je da u hrvatskoj i bosansko-hercegovačkoj javnosti vlada prava zbrka pri porabi pojmova: državljanstvo, domovina, nacionalnost, regionalna pripadnost i slično. Kada se mladi tenisač Marin Čilić, Hercegovac iz Međugorja, plasirao u juniorsko finale Roland Garrosa, to je naravno izazvalo interes medija i javnosti. Pisalo se danima o Čiliću, njegovim počecima, ambicijama, servisu i sponzorima. Međutim najzanimljiviji su bili napisi o njegovom podrijetlu, zavičaju, domovini ... Novinar *Slobodne Dalmacije* napisao je sljedeću rečenicu: «Ulazak Marina Čilića u finale juniorskog Roland Garossa odjednom je unio nemir među dežurne dušobrižnike, "kako on može biti Hrvat, ako je iz Međugorja".» Novinar nudi i začuđujući odgovor: «Vrlo jednostavno momak je izabrao Hrvatsku kao zemlju za koju će igrati i već je u "njenom dresu" osvojio momčadsko prvenstvo Europe do 16 godina (zajedno s Juricom Grubišićem), kao i pojedinačnu titulu europskog prvaka. Osim toga, od ljeta 2002. godine stanovnik je Zagreba, dok su mu roditelji ostali živjeti u Međugorju. I u čemu je onda problem? Zbog čega toliko uzbuđenja? Možda su ljudi pomislili da smo pomahnitali, pa ga prisvojili. Nismo, kao ni Ivana Ljubičića. Je li tako? Ljubičić je rođen u Banja Luci, a izabrao je Hrvatsku kad je kao izbjeglica stigao u Rijeku u ratnom vohoru 1993. godine.»¹¹⁵

Nakon citirane obrane Čilića slijedi novo poglavlje naslovljeno: «Tko kaže da Čilić nije naš?». U njemu isti novinar rabi nogometne argumente, pa nabraja nogometaše koji su rođeni u BiH, a igraju ili su igrali za reprezentaciju Republike Hrvatske: braća Kovač, Šimić, Didulica, Šerić, Živković, Neretljak...i zaključuje da «domovina nije uvijek tamo gdje si se rodio»!!! Novinar zatim kao dodatnu argumentaciju za svoju teoriju navodi slučaj dizača utega Nikolaja Pešalova, te rodoslovlja brojnih francuskih nogometaša, koji nisu rođeni u Francuskoj već diljem Afrike, ali im to ne smeta igrati za reprezentaciju Francuske, niti pak Francuzima umanjuje slast titule svjetskog prvaka.¹¹⁶ Navedene nedoumice oko Marina Čilića pokazuju opseg nepoznavanja problema nacionalnosti, državljanstva i zavičajnosti u javnom diskursu Republike Hrvatske, te količinu predrasuda koje iz neznanja proizlaze.

3.3 «Znanstveni» okvir mržnje

U procesu nacionalnog konstituiranja i promicanja velikih ideologija na području bivše Jugoslavije posebno su se istaknuli nacionalni ili partijski «znanstvenici». Oni su svojim intelektualnim angažmanom stvarali konstrukcije kojima su održavali i jačali postojeći sustav vlasti, ili stvarali nove, ne mareći što su pri tome čitave regije i narode dovodili na rub egzistencije. Pišući predgovor za knjigu Jefte Dedijera *Hercegovina*, njegov sin Vladimir napisao je: «Hercegovac po rođenju, Dedijer je u Mostaru učio gimnaziju, i još kao gimnazista došao pod uticaj Cvijićev. Prema Cvijićevim "Uputstvima" počeo je proučavati sela svog rodnog kraja s mladićkim ubeđenjem da će time doprineti oslobođenju svoje domovine. Sa tom osnovnom težnjom da naučno koristi nacionalnoj stvari, došao je Dedijer 1902. u Geografski Zavod Velike Škole i odao se studiranju geografije pod neposrednim Cvijićevim uputstvom.»¹¹⁷ Navedena (zlo)upotreba znanosti, a kasnije i medija u korist nacionalne odnosno klasne stvari, rezultirala je u Bosni i Hercegovini nevjerovatnim društvenim konstruktima i fantazmama tijekom XIX. i XX. stoljeća. Svaki nacionalizam ima potrebu prikazati svoju naciju što starijom i tako joj priskrbiti povijesno pravo na određeni teritorij. Teritoriju daje ime nacije, ili naciji ime teritorija. Srbi su imali čuvenog Simu Lukina Lazića, koji je vidio Srbe pod Trojom, za koga su Srbi bili i neki rimski carevi, a i sam Isus Krist prema Siminim teorijama bio je Srbin.¹¹⁸ U vrijeme buđenja hrvatske nacionalne svijesti, lideri narodnog preporoda preuzeli su ilirsko ime, pod koje su htjeli okupiti sve južne Slavene.¹¹⁹ Možemo pretpostaviti kako su vjerovali da se svi oni «osjećaju» Ilirima. Bošnjачki

nacionalni znanstvenici povezuju Ilire s Bogumilima, manihejstvo s Islamom, a posebnu kategoriju čine «energetske kugle» iz «bosanske piramide Sunca», koju su navodno gradili «prabosanci» još u «rimsko ledeno doba». ¹²⁰ Iskopavanje «piramide», uz sva potrebna službena federalna i kantonalna dopuštenja, počelo je ove jeseni nedaleko od Visokog, baš na mjestu gdje je Konstantin Porfirogenet locirao «zemljicu Bosnu». ¹²¹

Za politički obračun s Hercegovcima i «znanstveno objašnjenje njihove asocijalnosti», nakon spomenute «ekspertize» dr. Ivana Lučeva naglo su popularizirani tekstovi Dinka Tomašića o takozvanoj «plemenskoj stočarsko-ratarskoj, odnosno pljačkaško-ratničkoj-hajdučko-uskočkoj kulturi». Oni su pisani tridesetih godina prošlog stoljeća, a ponovno su objavljeni u nakladi izdavačke kuće *Jesenski i Turk*. ¹²² Kako god je Jovan Cvijić nekada nekritično slavio dinarski rasni tip, dokazujući da su u njegovom selu najpametniji ljudi na svijetu, ¹²³ tako su sada isto tako nekritički razni nadri-intelektualci pljuvali na Dinarce, otkrivajući genetske oblike nasilnika i pljačkaša, koji su opet najizraženiji kod Hercegovaca, a koji pak pljačkaju i tlače Hrvatsku. Tako je šovinistička propaganda dobila i (pseudo)znanstveni okvir. U njegovoj izgradnji posebno se istakao filozof prakse Milan Kangrga, koji je u svom degutantnom šovinističkom eseju «Hercegovci i «rasizam»» najprije napisao da su Hercegovci «rasno inferiorna turska i srpska kopilad, lopovi, hadezeovi pljačkaši, švercerski drparoshi po profesiji», a zatim «etički» dodao kako se to ne odnosi na «hercegovski narod». ¹²⁴ Nije Kangrga jedini filozof koji se okomio na Hercegovce, on je u tome najniže pao. ¹²⁵ U tjedniku *Obzor*, u srpnju 1996. objavljen je intervju koji je Marija Bašić vodila s Alainom Finkielkrautom, francuskim filozofom i navodnim velikim prijateljem Hrvatske. Njegova poruka svela se na upozorenje hrvatskoj javnosti «Kontrolirajte Hercegovce da oni ne bi kontrolirali vas». ¹²⁶ U splitskom tjedniku *Feral Tribunu*, koji je jedan od promotora i izdavača Kangrginih fašističkih umotvorina, objavljujani su tekstovi o Hercegovcima, npr. *Kremenko protiv Glembaya*, *Ero, go home*, *Dugi marš bijelih čarapa* i slično. ¹²⁷ Koliko god su Feralovi novinari (s pravom) ustrajavali u obrani prava Srba u Hrvatskoj, još više su ocrnjivali Hercegovce i to ne samo one u Republici Hrvatskoj, nego i u samoj Hercegovini. Indikativni su tekstovi: naziva *Rodijačka republika*, *Hrvatsko vijeće obmane*, ¹²⁸ ili *Široki zbjeg*. ¹²⁹ U tekstovima su nabrajani Hercegovci koji bilo što znače u Hrvatskoj, od ugostitelja, doktora, do generala, s jasnom porukom: «Ero go home»!

U nečasnom poslu diskreditacije Hercegovaca istaknula se i skupina Yale-ovih političara-intelektualaca. Sveučilišni profesor i kolumnista tjednika Feral Tribune dr. Ivo Banac, nekritično i nedopustivo za povjesničara, prihvatio je podvalu srbijanske propagande da je oružje namijenjeno Vukovaru i Dubrovniku završilo u Hercegovini.¹³⁰ Tu tvrdnju, koja je imputirala i dio odgovornosti Hercegovaca za pad Vukovara, i teškoće u obrani Dubrovnika, ozbiljna je historiografija opovrgnula.¹³¹ Dio hrvatske javnosti povjerovao je da su Hercegovci krivi za sve njihove nedaće. Javnim šovinističkim, a ako ćemo prihvatiti Bilićevu teoriju o «kvadratnim glavama» i rasističkim napadima koji su uglavnom dolazili iz komunističkih i(li) (malo)građanskih političkih i javnih krugova suprotstavljali su se rijetki. Najmanje Hercegovci, oni su zašutjeli. Većina nije imala niti prilike nešto reći, drugi su se povukli u svoje sinekure, koje su na vrijeme osigurali, tek su rijetki govorili, ali njihov glas nije se čuo od buke klevetnika.

Ipak nisu svi ušutjeli. Novinar i književnik Petar Miloš ironično je pisao da razumije Zagrepčane kojima su problem onih nekoliko postotaka Hercegovaca, ali neka zamisle kako je tek njemu u Mostaru, gdje su sami Hercegovci. Na principijelan način Hercegovce su branili (ili bar napadali malograđanštinu) ljudi koji su se istovremeno suprotstavljali politici dijela hercegovačkih političara. Tako je Boris Buden napisao da su Hercegovci odbačeni upravo po istom rasističkom ključu koji ih je doveo na tron hrvatske državnosti. Na mjesto šiljoglavih Srba, došli su kockoglavi Hercegovci. Kao potvrda njegovih stavova napisan je grafit «Vratite nam naše Srbe eto vam vaši Hercegovci».¹³² Miljenko Jergović napisao je da je u viziji one «malograđanske rasističke Hrvatske» Hercegovina puno šira od same sebe. Prostire se preko Imotskog, Hrvaca i Drniša sve do Gospića. Hercegovci su za njih i Hrvati iz Bosne, ako nisu muslimani ili iz Sarajeva.¹³³ Pojam Hercegovci sve češće je sinonim za Hrvate iz Bosne i Hercegovine.

3. 4. Bošnjačko–bosanski nacionalisti protiv Hercegovine

Nakon osamostaljenja Bosne i Hercegovine i rata koji je osamostaljenje pratio, muslimanka politička elita donijela je odluku o preimenovanju nacionalnog imena u bošnjačko. *Kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca* donio je 22. prosinca 1992. u Sarajevu Rezoluciju u kojoj su svoj narod nazvali *bosanski Muslimani (Bošnjaci)*. Taj naziv potvrdili su Odlukom *Drugog bošnjačkog sabora* u Sarajevu 28. rujna 1993.¹³⁴ Svoj jezik nisu nazvali svojim imenom, nego imenom

zemlje – Bosanski jezik.¹³⁵ Bio je to prvi formalni korak svođenja bosanske kulture i tradicije na bošnjačko-muslimanski okvir. Bosanski duh iz šezdesetih stvorio je širi okvir od muslimanske nacije: bošnjačku naciju i bosanski jezik, s očitom težnjom stvaranja bosanske nacije. Prvi službeni potez u tom pravcu povukla je Stranka demokratske akcije (SDA), inače najveća i najutjecajnija bošnjačko-muslimanska stranka u BiH. Njezin predsjednik i lider bošnjačkog naroda, Alija Izetbegović, iznio je na Trećem kongresu stranke održanom 13. listopada 2001. ideju bosanske nacije. Prema njegovim riječima dvije trećine građana BiH izjasnilo bi se Bosancima. On je to i obrazložio: «Prije svega, to će uraditi svi Bošnjaci i tzv. ostali. Posljednji će vrlo rado dočekati tu mogućnost da bi se oslobodili ponižavajuće kategorije ostalih. Oni bi to i sada učinili, ali ih sprječavaju činovnički formulari. Učinit će to i pripadnici mješovitih brakova, a zatim i jedan broj uglednih Srba i Hrvata koji danas ističu da su Bosanci.»¹³⁶ Izetbegovićevu ideju kritizirali su brojni intelektualci u BiH različite nacionalnosti smatrajući tu ideju «opasnom igrom», «dezintegrirajućom idejom», tvrdeći da su samo komunisti imali iluziju da se «nacija može ustanovljavati».¹³⁷

Ideja državnog bosanstva imala je svoje pobornike, najviše među Izetbegovićevim poklonicima. Tako je čitatelj sarajevskog dnevnika *Oslobođenje* Mirza Ibričević poslao pismo uredništvu, u kojem se kao «glas naroda» poziva na povjesničarku slovenskog podrijetla Veru Križišnik-Bukić i njezinoga muža Envera Bukića, te podržava ideju afirmacije bosanske nacije. Ta ideja bi se prema navedenim mogla afirmirati kao «osjećaj domovinske pripadnosti BiH», koji bi trebao postupno potiskivati etnonacionalni osjećaj i transformirati ga u osjećaj pripadnosti državnoj naciji. Ibričević završava pismo sljedećim argumentom: «I rahmetli Alija Izetbegović, koji je itekako osjećao prirodno bilo Bosne, svojom porukom da pored toga što smo Bošnjaci, Srbi i Hrvati trebamo sve više biti Bosanci, ostavio nam je amanet da razvijamo taj osjećaj.»¹³⁸ Alijin amanet (zavjet) najpozvaniji je čuvati njegov sin Bakir. Pa nije ni čudno što je u lipnju 2005. na jednom od brojnih sjela koje organiziraju stranci po Bosni (ovaj put Fondacija Konrad Adenauer), pa i po Hercegovini, izjavio kako treba promijeniti ime državi, koja bi se trebala zvati samo Bosna, «jer Hercegovina je samo jedna od bosanskih regija, kao Krajina ili Semberija». To je mlađi Izetbegović potkrijepio «mišljenjem» da između 80 i 90% stanovništva BiH osjeća bosanski identitet. Striktno prema Izetbegovićevom «amanetu» postupila je i utjecajna dužnosnica SDA, kontroverzna veleposlanica Bosne i Hercegovine u Washingtonu, Bisera Turković. Ona je u raspravi o Daytonskom sporazumu na

sveučilištu George Washington izjavila «kako će se sva tri naroda u Bosni i Hercegovini asimilirati i svi skupa osjećati Bosancima». ¹³⁹

U sarajevskom *Oslobođenju*, postoji rubrika «Tribina», što je bosanska inačica nekadašnjih «Odjeka i reagovanja» beogradske Politike. Tamo možemo čitati nevjerojatne fantazme o bosanskoj i hercegovačkoj povijesti ili političkoj situaciji te se upoznati s različitim oblicima zaslužnjene svijesti i društvenih frustracija. U studenom 2004. jedna čitateljica tog lista javila se pismom u kojem žestoko napada članove predsjedništva BiH «četničkog sina» Boru Paravca te «izdanka hercegovačkih škripara» Dragana Čovića, što nisu dostojno obilježili dan ZAVNOBiH-a. Gospođa elaborira: «Čoviću, borcu za hrvatsku samoupravu, ne smetaju hrvatske zastave istaknute po bosanskim gradovima Stocu, Čitluku, Livnu...». ¹⁴⁰ Nastranu što se Čović i nije istaknuo u radu samouprave i što njegovi preci nemaju nikakve veze sa škriparima, zanimljivo je kako u imaginariju Mustedanagičke, a i mnogih drugih Bošnjaka-Bosanaca izdanci hercegovačkih škripara postavljaju hrvatske zastave po bosanskim gradovima Čitluku, Stocu itd. Škripari hercegovački a gradovi bosanski. Hercegovci u škripovima, a Bosanci u gradovima! Tko onda kaže da prošli rat nije bio sukob urbane i ruralno-škriparske kulture? Bosanci i Hercegovci nisu regionalne nego vrijednosne kategorije? Prema Izetbegovićevom amanetu i Hercegovci bi izgleda morali biti Bosanci? Kolika je pak zbunjenost u jednom dijelu stanovništva Bosne i Hercegovine kada su u pitanju kolektivni identiteti pokazuje i navod čitatelja bošnjačkog tjednika *Ljiljan*, nekadašnjeg neslužbenog glasila SDA, koji piše: «Bosanci pravoslavci kao i katolici nas muslimane nazivaju Turcima. Mi smo Turci onoliko koliko su oni Srbi i Hrvati. Čak i manje». ¹⁴¹

Možemo i razumjeti zbunjenost, po svemu sudeći skromno obrazovanih čitatelja nacionalnih (ističkih) tiskovina, ali pokušajmo razumjeti objašnjenja akademika Muhameda Filipovića, koji je osmislio sadržaj «bosanskog duha». Naime, osim «Tribine», dnevni list *Oslobođenje* subotom donosi i poseban prilog pod imenom *Pogled*, u kojem objavljuje i posebne-začudujuće priloge u formi feljtona, eseja i slično o povijesti, politici itd. Jedan od redovitih suradnika tog priloga jest i akademik Filipović. U *Pogledu* od 5. lipnja 2004. Filipović je objavio esej *Narod koji ne rezervira zemlju*. Zadnji dio eseja označen podnaslovom *Vraćanje imena* Filipović je započeo: «Vraćanje imena Bošnjak u opticaj, kao nacionalnog imena njenih stanovnika, a ime je otvoreno za svakog ko se smatra vezanim za zemlju i njenu tradiciju, ima mnogostruko značenje. Prvo, zemlja Bosna je konačno dobila svoj narod, kao što Hrvatska ima Hrvate, Srbija Srbe itd. koji olakšava identi-

fikaciju zemlje. I Bosna sada ima svoj narod Bošnjake (historijsko ime) što ne ostavlja sumnje u njen identitet.»¹⁴² Iako je cijeli tekst indikativan i zanimljiv jer ponavlja nacionalističku tezu o temeljnom narodu, koji od drugih naroda traži lojalnost «svojoj» državi...navesti ćemo samo njegov završetak: «Prema tome, Bošnjaci su svojim imenom i smislom svog identiteta obavezni da postupaju tako da Bosna ne može biti i ništa(a) drugo nego onakva i ona zemlja kakvu je njena historija proizvela, a to je zajednička zemlja svih ljudi koji u njoj žive, dakle, da ne može da bude zemlja ni jedne posebne nacije i uopće da ne može biti nacionalno definirana zemlja.»¹⁴³

Osam godina prije Filipović je u knjizi *Bošnjačka politika* napisao: «Otudjenje države Bosne i Hercegovine od njenog naroda, koji je bio istog povijesnog imena kakvo ima i zemlja i država, bilo je, u stvari, odvajanje nacionalnog od državno-pravnog razvoja bošnjačkog naroda i uopće identiteta stanovništva Bosne i Hercegovine. Tome je, naravno, najviše doprinijelo i samo ime zemlje, koje je već austrougarska promijenila, od povijesnog imena Bosna u subpovijesno ime Bosna i Hercegovina. Bosna je time, u izvjesnom, a prije svega u državnompravnom i nacionalnom smislu bila definirana da bude prazan prostor, da bude prostor bez specifičnog nacionalnog i državno-pravnog identiteta, tj, nacionalnog nosioca tog državno-pravnog identiteta. Bila je to sada zemlja bez svog sopstvenog bosanskog naroda.»¹⁴⁴ Filipović je u kontekstu osmišljavanja muslimanske nacije odnos entiteta krajnje pojednostavio. Zemlja s jednim imenom Bosna i njezin narod Bošnjaci, s tim da Bosna nije nacionalno definirana? Što s Hrvatima i Srbima? Oni, piše Filipović imaju svoje nacionalne centre, koji se kroz cijelu povijest nisu prema Bosni prijateljski odnosili, ali naravno oni mogu i dalje u Bosni živjeti, a Bošnjaci kao narod Bosne, narod koji ima obvezu biti čuvar njezinog povijesnog bića, od njih (Hrvata i Srba) traži da vole Bosnu, da su joj lojalni i da ne stavljaju interese bilo koje druge zemlje ispred interesa Bosne.¹⁴⁵

Bez dubljeg ulaženja u Filipovićeve tjeskobe teško možemo otkriti sve razloge takva bahatog, ali i nesuvislog pisanja. Za usporedbu i pojašnjenje fenomena o kojem Filipović piše, i sam sebe višestruko demantira, valja navesti mišljenje jednog drugog bošnjačkog autora Kasima Suljevića. On je u knjizi *Nacionalnost Muslimana* napisao: «I dok ostale jugoslavenske republike nose 'nacionalno' ime, a time i 'historijsko', Bosna i Hercegovina jedina nosi svoje 'historijsko' ime». Zatim dodaje: «Pristup osmišljavanju muslimanske nacije i razrješavanju njenog nacionaliteta iziskuje 'određeni historijski okvir' da se ova problematika dovede u korelaciju

dva *entiteta* – Bosnu i Hercegovinu kao geopolitički subjektivitet i Muslimane kao jedan od njenih nacionaliteta, odnosno jedan od nacionaliteta unutar jugoslavenske države.»¹⁴⁶

Izetbegović je ideju o bosanskoj naciji iznio na koncu svoje političke karijere i na koncu života. Ona je, kako smo vidjeli u analizi Salima Ćerića, znatno starija i samo je «dostignuta budućnost planirana na dugi rok», ali eto «bezazleni potez» ukidanja imena Hercegovine nije uspješno izveden prije pa ga je trebalo ukinuti naknadno.¹⁴⁷ Za taj «potez» našlo se dragovoljaca. Bošnjačko-muslimanski političar i publicist dr. Rusmir Mahmutćehajić, rođen u Stocu u Hercegovini, napisao je u uvodu knjige tiskane 2002. u Zagrebu sljedeće: «Bosna je ime zemlje, povijesti i kulture koji neprekinuto traju dulje od tisuću godina. Od srednjovjekovne banovine i kraljevine, preko administrativne posebnosti u Osmanskom i Austro-Ugarskom carstvu, federalne republike u Jugoslaviji do obnovljene državne neovisnosti sačuvan je integristički smisao tog imena, iako mu je u novije doba u zamjenskom i zvaničnom obliku dodijeljena inačica “Bosna i Hercegovina”.»¹⁴⁸

Dr. Hakija Đozić, jedan od nekoliko pripadnika muslimanko-bošnjačke inteligencije, koji je 1994. sudjelovao u raspravi Vijeća kongresa bošnjačkih intelektualaca (VeKaBI-ja) o temi «Tko su vlasnici zemlje u BiH», i dokazivao kako su Muslimani većinski vlasnici te države,¹⁴⁹ napisao je u *Oslobođenju* od 2. kolovoza 2003. tekst pod naslovom *Humska zemlja, fitilj pod državom!?* Đozić ne rabi argumente iz historijskih radova, nego iz književnih tekstova, pa nakon niza izmaštanih situacija zaključuje kako su «u povijesnim radovima objavljene mnoge (polu)istine o toponimu Hercegovina», te on daje «Moguća rezonovanja» i piše: «Spomenuta objašnjenja za termin Hercegovina su nastala, objektivno gledano, kao proizvod nemorala, separatizma i novogovora. Uostalom o tome nema adekvatnih objašnjenja u meritornim povijesnim tekstovima. Izbjegavaju se, dakle, davati realna objašnjenja, moguće, zato što je termin Hercegovina oduvijek predstavljao lako upaljiv separatistički «fitilj», koji se «puši» u svakoj kriznoj situaciji u našoj državi. Da je prethodna procjena tačna govori i činjenica što je, 1878. godine, našoj državi nasilno određeno dvočlano ime: Bosna i Hercegovina. Ali, svako nasilje ima neslavan kraj, što će se, valjda uskoro desiti i sa široko rasprostranjenim jezičnim barbarizmom u bosanskom jeziku uopće, pa i kada je u pitanju dvočlani naziv naše države. Dalji zaključci se nameću sami od sebe, pa ih nije potrebno ovdje navoditi.»¹⁵⁰ Zanimljiva je i Đozićeve teza po kojoj su «Bosnu osnovali žitelji, a ne nacije», jer u vrijeme bana Stjepana Kotromanića (u XIV. stoljeću)

«nije bilo današnjih nacija», a Stjepan je svoje stanovnike nazivao «Bošnjanima». Sve ovo umovanje Đoziću služi da bi dokazao kako je «našoj državi» više puta nasilno mijenjana ime i «službena povijest», pa on zaključuje: «Posebno je bitno što je po (Kardeljevom) Ustavu SFRJ iz 1974., zapisano je da je čine tzv. tri konstitutivna naroda i ostali. I sad se neki trude da naknadno nađu opravdanje za spomenuti boljševički izraz».¹⁵¹ Apsurd je što će se isti, već sutra, na nekom drugom skupu, pozivati na Ustav iz 1974. i državnost BiH, tražit će progon onih koji svojim izjavama dovode u pitanje ustavni poredak BiH (koji je zasnovan na ravnopravnosti konstitutivnih naroda) itd. Ali nije Đozić jedini koji želi «napisati službenu povijest» i odrediti «službeni naziv» države. Povijest i ime koji bi po nekadašnjem modelu bili verificirani u nekom komitetu, ili na sastanku VeKaBlja.

Tako je prof. dr. Meho Bašić u tjedniku *Ljiljan*, u ožujku 2004., napisao: »Došlo je vrijeme da se, prema mom mišljenju, iz službenog naziva u teritorijalnom kontekstu odstrani ono Hercegovina, i premjesti u historijski arhiv. Dakle da ostane samo BOSNA; ponosna, prkosna, postojana, jedna i jedina.»¹⁵² Kao ilustracija Bašićevu tekstu, u kojem on obrazlaže «svoje mišljenje», služi poznati falsifikat «grba Bosne» sa saracenskim glavama, te mjesecom i zvijezdom u štitu.¹⁵³ Književnik Abdulah Sidran, napisao je još 1993., nakon proglašenja bošnjačke nacije, tekst o potrebi brisanja imena Hercegovine, a više od deset godina kasnije ustvrdio je da su Bošnjaci za Alijina života uspjeli vratiti ime «svome» narodu, pa bi trebalo vratiti ime i «svojoj» državi Bosni. Naime, prema njemu Hercegovina je samo jedna od bosanskih pokrajina i treba je izbrisati iz ustava i pamćenja.¹⁵⁴ Slično je mislio i Alija Isaković koji je šezdesetih godina dvadesetog stoljeća u časopisu *Odjek* predlagao brisanje imena Hercegovine.¹⁵⁵

Već spominjani novinar i publicist Darko Hudelist pokazao je puno nepoznavanja povijesti Hercegovine i Bosne, te geneze imena države Bosne i Hercegovine, kada je u već spomenutom intervjuu, Ivanu Lovrenoviću postavio pitanje: «Kada se, povijesno gledajući, Bosna prvi put zove Bosnom i Hercegovinom?»¹⁵⁶ Ispravno pitanje bilo bi: «Kada se Bosna i Hercegovina prvi put zovu Bosnom i zašto?» Ivan Lovrenović je pišući o «bosanskim Hrvatima» naveo: «Novi gospodar, Austro-Ugarska, dat će zemlji nespretni dodatak, duplo ime: ...i Hercegovina, ali prvi začetnik toga dualiteta bio je nekoliko decenija ranije, još za turske vlasti, Ali-paša Stočević Rizvanbegović, čeznući pošto poto za vlastitim pašalukom, pa makar i uz cijenu *podjele Bosne*.»¹⁵⁷ Iz hercegovačke perspektive nije jasno kako bi to Ali-paša «dijelio Bosnu», time što bi od nje odvojio Hercegovinu?

Rezultati intelektualnih, političkih i propagandnih napora brisanja imena Hercegovine, radi unitarizacije BiH, te njezine pripreme za završnu fazu konstituiranja bosanske nacije, mogu se najlakše iščitati s bosansko-bošnjačkih nacionalističkih internetskih portala. U jednom takvom tekstu na portalu *Zemlja Bosna* piše da je Austro-Ugarska izvela brojne društvene promjene unutar bosanskog društva, koje su imale nesagledive negativne posljedice za Bošnjake. Od uvođenje «nepostojećeg tzv. srpsko-hrvatskog jezika», tako što je ukinut «dotadašnji zvanični bosanski jezik», zatim odvajanja Sandžaka od Bosne i konačno do mijenjanja «zvaničnog imena naše zemlje» u Bosna i Hercegovina, «kao da je Hercegovina nešto odvojeno od Bosne, a ne njen sastavni dio, kao što su to i Krajina, Posavina, Semberija, itd, a sve u cilju razbijanja bosanskog patriotizma, uvodeći pomutnju i podjele unutar Bosne». Autor ovog nadahnutog teksta naglašava: «Mnogi Hercegovci vole za sebe reći "Hercegovci su Bosanci de lux", odnosno "Hercegovci su savršeni Bosanci", ali nipošto ne treba izgubiti iz vida činjenicu da postoji mnogo antibosanskih snaga koje žele i dalje iskorištavati ovu nasilnu promjenu zvaničnog imena naše domovine i propagirati podjele, tako da se u mnogim Bosanskim medijima, skoro pa nevjerovatno, mogu čuti sintagme poput "Bosanci i Hercegovci" i sl. što je u prvom redu totalni nonsens i apsolutni negativitet koji može koristiti jedino okorjelim neprijateljima Bosne i Bošnjaštva. Zamislite da neko ode u Njemačku i promjeni joj ime u "Njemačka i Bavarska", ili još par primjera: "SAD i Texas", "Italija i Sicilija", "Srbija i Šumadija", "Hrvatska i Zagorje", itd....A upravo to je učinjeno Bosni od strane njenih najcrnijih neprijatelja!! Vraćanje jedinstvenog povijesnog imena Zemlji Bosni je samo jedan od prvih koraka, koje Bošnjaci moraju poduzeti u cilju ponovnog ujedinjenja Bosne i definitivnog poražavanja okupacionih i drugih antibosanskih snaga, koje od 1878. godine pustoše i pljačkaju našu domovinu i zatiru joj ime.»¹⁵⁸

Ovdje nije teško iščitati nacionalistički i osmanofilski kontekst, koji usput rečeno nema puno veze s činjenicama, ali zaslijepljenost i ostrašćenost, koji su česti pratitelji šoviniističkog nacionalizma, ionako ne mare za činjenice. Da nisu baš svi Hercegovci «savršeni Bosanci», pokazuje Alija Kebo u tekstu *Hercegovina - zemlja uzvjetar*. Kebo navodi brojne slučajeve brisanja imena Hercegovine i upozorava na Sabor Hercegovaca koji je održan 1998., a u čijoj platformi piše kako se uz ostalo zalažu za obnavljanje zajedničkog života naroda Hercegovine u jedinstvenoj i cjelovitoj BiH. Kebo dodaje: «Ali otimači zemlje i dalje pametuju – kao nema Hercegovine, ima samo Bosna, ili Hercegovina je – južna Bosna! Ovaj

slovopisac nije nikada zadrti Hercegovac bio, nego, podjednako, i Bosanac, i Jugoslaven, i Evropejac – ali ako Bosna može bez Hercegovine, zašto ne bi mogla Hercegovina bez Bosne! Ma, to su koještarije. Be i Ha mogu samo zajedno, nikako drukčije. Tako je i u Bihaću utemeljena.»¹⁵⁹ Možemo se složiti s Kebom, i dodati kako oni koji zatiru Hercegovinu Bosni ne pomažu, a izravno rade protiv države Bosne i Hercegovine. Uz to što negiraju Hercegovinu, bošnjački nacionalni znanstvenici negiraju i Hercegovce. Dr. Enver Imamović autor brojnih nesuvislih nacionalističkih tekstova o starosti, snazi ...bošnjačke nacije napisao je da je Hercegovina «vlaška magistrala», te da je većina stanovništva u zapadnoj Hercegovini doseljenička. Naravno starosjedoci su svugdje muslimani-Bošnjaci.¹⁶⁰

Ovakve tvrdnje naravno ne mogu izdržati znanstvenu provjeru, zato je iz te pozicije važno takvu provjeru onemogućiti. Predsjedavajući Predsjedništva BiH Ivo Miro Jović ustvrdio je da nekima iz državne administracije ne odgovara da on ode 11. listopada 2005. na skupštinu UNESCO-a, u Pariz, jer želi predložiti pod zaštitu te organizacije neke spomenike iz Hercegovine.¹⁶¹ Nije razriješeno tko su ti koji su opstruirali Jovićeve put u Pariz, ali sigurno je da je broj spomenika kulture iz zapadnog dijela Hercegovine, koji su registrirani od *Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika*, vrlo malen.¹⁶² Međutim oni koji brišu Hercegovinu «iz ustava i sjećanja», ne različite načine brišu i Hercegovce iz nje. Razbojnički upadi policije i međunarodnih snaga u poduzeća i banke, iscrpljivanje sudskim procesima i opća kriminalizacija, uskraćivanje prihoda lokalnoj vlasti i županijama...To su samo neki od načina kojima središnja vlast onemogućava gospodarski i društveni razvoj Hercegovine, a time i život u njoj, te potiče iseljavanje.¹⁶³

Povijesne činjenice upućuju na posebne društvene i političke tradicije Huma i Bosne. Hum je stariji, a Bosna je stjecajem povijesnih okolnosti uspjela postići veći stupanj političke organizacije postavši kraljevinom. U njoj je bilo sjedište osmanlijske, austrougarske, jugoslavenske, endehazijske i jugoslavensko-komunističke vlasti. U Bosni je bilo i sjedište crkvenih institucija. Što se pak veze između Hercegovine i Bosne tiče, nju je na zanimljiv način uspostavio Mladen-Ante Molinar, koji je napisao: «Naime, na Milodražu je 26. svibnja 1446. godine, na Uzašašće, održan *ZAVNOBIH* vjenčanjem bosanskog kralja Stjepana Tomaša, člana vladarske obitelji Kotromanića s Katarinom Kosačom, kćeri hercega Stjepana Vukčića Kosače, najmoćnijeg velikaša Podrinja, Zahumlja i Neretve, stvorena je država Bosna i Hercegovina.»¹⁶⁴ Veze

nastale iz ljubavi ili interesa, čvršće su od onih koje su uspostavljene snagom oružja ili nekom drugom prisilom.

4. Hercegovina rediviva

Hercegovina danas obuhvaća veći dio povijesnog područja nekadašnje Humske zemlje, čini oko petine teritorija države Bosne i Hercegovine. Pripada u mediteranski klimatski pojas, a presijeca je rijeka Neretva. Prema zadnjem popisu u njoj živi oko 400.000 stanovnika. Nešto više od polovine Hrvati su, a ostalo su Srbi i Bošnjaci-muslimani. Južne i zapadne granice uglavnom su joj određivane različitim Tursko-Mletačkim sporazumima, postizanim nakon brojnih ratova u kojima je redovito rušena i spaljivana. Naglašena je tradicionalnost društva. Niti jedna vlast nakon propasti srednjovjekovne države nije doživljavala Hercegovinu svojom, niti je ona ijednoj u cjelini bila vjerna. Muslimansko stanovništvo gledalo je u Bosnu, istočni dio Hercegovine bio je oslonjen na Crnu Goru, zapadni na Hrvatsku. Tamo su se sklanjali, ali i otuda vraćali i iznova osjećali Hercegovinu svojom. Iako osvajana, nije pokorena. Hercegovina se bunila, borila, a buni se i danas: protiv tuđinske vlasti, siromaštva, nepravde, otimačine, pljačke, ignoriranja, kleveta, negiranja i brisanja iz pamćenja.

Kao reakcija na negiranje hercegovačke posebnosti i identiteta, izneseni su i prvi politički prijedlozi za konstituiranje Republike Hercegovine.¹⁶⁵ Podloga za ovu ideju jest i Sporazum o ustroju regije Hercegovine, koji su potpisali načelnici dvadeset šest hercegovačkih općina.¹⁶⁶ Takvu ideju zasigurno će, uz već opisani bošnjačko-bosanski, osporavati i hrvatski, te srpski nacionalizam. Iz perspektive integralnog hrvatstva čelnik jedne od frakcija *Hrvatske stranke prava* u BiH o ideji Republike Hercegovine rekao je: «O tome držimo da je to jedna od najopasnijih ideja koje su se pojavile u zadnjih tisuću godina među hrvatskim narodom u BiH.»¹⁶⁷ Sa stajališta srpskog nacionalista, episkop Zahumsko-hercegovački dr. Atanasije Jevtić tvrdi: «Uostalom primorje Dubrovnika Konavala, Pelješac i Ploče, donji tok Neretve oduvek je bilo hercegovačko primorje (u ovom slučaju srpsko o. a.), kao što je to govorio i Dučić u onoj poznatoj prepirci s Meštrovićem.»¹⁶⁸

Dosta je pisano o karakterologiji Hercegovaca i Bosanaca, uglavnom kroz ideološku prizmu. Sve ono što Hercegovinu i Hercegovce diskreditira i sramoti već je puno puta napisano, pa se time u ovom tekstu uglavnom nećemo baviti. U jedinom katoličkom časopisu (Kalendaru) koji je izlazio u NR Bosni i Hercegovini neposredno nakon Drugog

svjetskog rata, a koji je izdavalo spomenuto Udruženje katoličkih svećenika, objavljen je 1952. tekst *Naši ljudi i krajevi*. Jedno poglavlje teksta naslovljeno je *Bosna i Bosanci*, a ono započinje na sljedeći način: «Bosanac je kao i njegova Bosna sastavljen od onoga što se inače nigdje ne može sastaviti. U Bosni možete na pet metara od moderne električne centrale naći seosko gumno, po kojem konji trče uokrug, i tako se vrše žito. U Sarajevu postoji nekoliko fakulteta, a do nedavno postojao je i veliki broj analfabeta. To je zemlja, koju još nitko nije mogao razumjeti osim rođenog Bosanca. To je bogata zemlja, ali puna siromaha.»¹⁶⁹

U poglavlju Hercegovina i Hercegovci piše da su Hercegovci najsiromašniji dio našega naroda, ali u tom kraju ima i najviše srca za siromaha. Autor navodi da se Hercegovci stalno iseljavaju i piše: «Bosanci se pitaju, da li ima Hercegovaca još u Hercegovini, kad su toliki u Bosnu doselili. Tako se pitaju i u Slavoniji, tako i u Americi. Ali na Hercegovini se ne zapaža, da itko iz nje odlazi: ona sav svijet naseli, a sebe ne raseli.» Autor tvrdi kako su Hercegovci poštenjačine starog kova, ali imaju manu što se vole potući, te dodaje da to vrijedi samo kod kuće, jer čim pređu granice Hercegovine, paze se kao da su iz jedne kuće. Autor to ilustrira i primjerom: «Priča se, da je negdje daleko naišla jedna čitava brigada sastavljena od vojnika Hercegovaca, i kad je ugledala kraj puta magarca, raspršila se u času. Svi su Hercegovci poletili k magarcu, grlili ga i ljubili: "Zdravo zemljače!". Možda je to tko i izmislio, ali istina je da Hercegovac voli vidjeti i mačku, ako je došla iz njegove Hercegovine.»¹⁷⁰

O Hercegovini je do konca 20. stoljeća napisano puno više od 3434 monografske bibliografske jedinice, koliko ih je registrirano u samo jednoj knjizi.¹⁷¹ U Hercegovini se pravi Humsko vino, izlazi *Humski zbornik*, od nekada jednog, u Mostaru sada izlaze dva časopisa za kulturu i povijesno nasljeđe, s istim imenom *Hercegovina*.¹⁷² Tiskane su brojne monografije, od kojih vrijedi podsjetiti na monografiju Hercegovina iz 1981.,¹⁷³ te na spomenik Hercegovini koji je svjetlom svoga objektiva izgradio fotograf Čiro Raič.¹⁷⁴ Izrađena je antologija hrvatske lirike *Hercegovina* u koju je uvršteno 111 hrvatskih pjesnika koji su pjevali o Hercegovini.¹⁷⁵ Napisane su i mnoge knjige o Hercegovini, a zadnja je ona dr. Jusufa Mulića iz 2004.¹⁷⁶ Sve te pjesme, knjige i fotografije, svi ti ljudi koji su u njih uložili trud i ljubav, svjedoče o ljepoti i snazi zemlje Hercegovine. Upotreba, ili izbjegavanje upotrebe, političkih i zemljopisnih pojmova jedan je od načina konstrukcije društvene stvarnosti s implicitnim političkim sadržajem. Uz to obično idu i pokušaji dokazivanja historijskog prava, po načelu zna se da je ... ili svima je poz-

nato ...! Drevna Humska zemlja, odnosno Hercegovina, imala je kroz svoju povijest politički subjektivitet i sačuvala je samosvijest. Tradicija političkog identiteta Huma (Hercegovine) nije se utopila u bosansku političku tradiciju.¹⁷⁷

5. Zaključak

Hum je u povijesnim vrelima spomenut 24 godine prije Bosne. Prvi humski knez Mihovil spomenut je 225 godina prije prvog bosanskog vladara bana Borića. Srednjovjekovni Hum (Hercegovina) kao država (politički entitet) postoji 557 godina (od 925. do 1482.), a Bosna 514 godina (od 949. do 1463.). Srednjovjekovni Hum (Hercegovina) je bio (bila) pod nekim oblikom bosanske vlasti između 42 i 92 godine. Hercegovina se branila od Turaka još dvadesetak godina nakon pada Bosne. Osmanski osvajači naravno nisu marili za posebnost Hercegovine, ali nisu je imali razloga niti negirati, pa su joj sačuvali i afirmirali ime. U razdoblju njihove vlasti egzistirala su oba imena Hercegovina i Bosna, ravnopravno do 1580. i od 1833. do 1850. U ostalom razdoblju osmanlijske vlasti Hercegovina je bila sandžak unutar Bosanskog pašaluka. Austro-Ugarska je unijela u BiH nešto europskog duha. Prepoznala je i priznala oba politička subjektiviteta Hercegovinu i Bosnu, ali osmislila je i projekt državne bošnjačke nacije, kojem bi da je potrajao zasigurno zasmetala Hercegovina. Upravo je Austro-Ugarska povezala obje zemlje u jedinstvenu upravnu cjelinu Bosnu i Hercegovinu. Kraljevina Jugoslavija zbog svoje hegemonističke, unitarističke politike, sve do pred sami kraj nije dopuštala nikakvo izražavanje nacionalnih niti povijesnih tradicija ili posebnosti. NDH je uvela stare predosmanlijske povijesne nazive, ali i ona je priječila afirmaciju bosanskog ili hercegovačkog identiteta. Komunistička partija Jugoslavije oživjela je austrougarski model Bosne i Hercegovine kao jugoslavensku federalnu jedinicu, uz uvažavanje posebnosti Hercegovine. Za komuniste je BiH bila trenutna potreba-datost, a ne povijesna zemlja. Hercegovina je u Jugoslaviji neformalno podijeljena na srpski dio, koji je dobio sve privilegije pobjednika iz rata, muslimanski koji je dijelio pobjedničku slavu sa Srbima, i hrvatski, koji je poražen trpio osvetničke udarce i ostao obezglavljen i marginaliziran. U tom vremenu Hrvati iz Hercegovine označeni su nacionalistima i ekstremistima. Njihova takva karakteristika pojačana je u vremenu raspada Jugoslavije iz projugoslavenskih i srbijanskih, političkih, obavještajnih i pseudoznanstvenih centara. Propašću komunističkog sustava, u Bosni i Hercegovini nastupilo je različito raspoloženje.

Srpska elita bila je uplašena mogućnošću raspada Jugoslavije i gubitka dominacije. Hrvati su bili oduševljeni mogućnošću sudjelovanja u političkom životu i slobodom koja im se činila izvjesnom, a muslimanska je elita bila rastrzana između dovršetka nacionalnog konstituiranja i etabliranja unutar Jugoslavije i mogućnosti izgradnje svoje nacionalne države. Sudjelovanje Hrvata podrijetlom iz Hercegovine u stvaranju i političkom životu Republike Hrvatske dodatno je među njihovim političkim protivnicima, a i u većem dijelu hrvatske javnosti učvrstilo sliku o njima kao desničarima i nacionalistima. Takva slika naglašavana je tijekom izbornih procesa.

Demokratske promjene u Bosni i Hercegovini otvorile su neriješena pitanja iz prošlosti. Najteže je bilo nacionalno pitanje, koje je najviše i opterećivalo tu jugoslavensku republiku. Ono je bilo potisnuto interesima imperija koji su vladali tim područjem. Osmanlijski feudalni sustav ukinut je tek 1912., a i tada je oko 86 % stanovništva živjelo od poljoprivrede. Modernizacijski procesi koje je pokrenula austrougarska vlast odvijali su se različitim tempom unutar triju konfesijskih i narodnosnih skupina. Hrvati i Srbi, pripadnici katoličke i pravoslavne vjere tijekom devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća završili su proces nacionalnog konstituiranja pod utjecajem dvaju jakih kulturnih i političkih središta Zagreba i Beograda. Proces nacionalnog konstituiranja islamiziranog stanovništva BiH ozbiljnije je započeo tek šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, u vrijeme vlasti KPJ, kada su postali Muslimani u nacionalnom smislu. Proces je nastavljen tijekom devedesetih, kada su prisvojili bošnjačko i bosansko ime.

Dio bošnjačke političke elite nastoji taj proces dovršiti stvaranjem svoje nacionalne države, odnosno pretvaranjem Bosne i Hercegovine u bošnjačko-bosansku državu. Smeta im ustavna odredba o konstitutivnosti Hrvata i Srba. Zato je unutar bošnjačkog nacionalističkog diskursa oživljena ideja o bosanskoj naciji, koja bi trebala poništiti postojeća ustavna rješenja. Druga smetnja bošnjačko-bosanskim nacionalistima jest dvočlano ime države Bosne i Hercegovine, koje im onemogućava potpuno poistovjećenje s njom i preuzimanje uloge državnog – bosanskog naroda, u svojoj zemlji – Bosni. Radi toga pokušavaju izbrisati Hercegovinu iz ustava i pamćenja. Reakcije na ovakve političke koncepte različite su – od uvjerljivih znanstvenih pobijanja «svebosanske mitologije» do ideje o Republici Hercegovini.

1. «Predsjedniče šaljite nam faks!», *Oslobođenje* (Sarajevo), 9. 10. 2005., 3.
2. U dnevnom listu *Oslobođenje* objavljeno je 18. 2. 2005. pismo grupe čitatelja naslovljeno «Zaboravljena Hercegovina», u kojem oni izražavaju nezadovoljstvo time što je izostavljena Hercegovina iz imena države, nazivajući to drskim, nedopustivim i neshvatljivim ponašanjem. Pismo nije imalo većeg odjeka, jer je i u *Oslobođenju* navedena praksa nastavljena.
3. Ferdo ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Kr. Hrv-slav-dalm. zemaljska vlada, Zagreb, 1914., 213-217. Bilo je to prije punih 1080 godina.
4. Konstantin PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom*, AGM, Zagreb, 1994., 67-95.
5. ISTI, 92-93. O humskim gradovima više vidjeti: Marko VEGO, *Povijest Humske zemlje (Hercegovine)*, Samobor, 1937., 40-52.
6. Dominik MANDIĆ, «Neispravne tvrdnje K. Porfirogeneta o povijesti južnih Slavena», *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Hrvatski povijesni institut, Rim, 1963., 226-254. Nuriya Agić objavio je u *Oslobođenju* članak u kojem osporava vjerodostojnost Porfirogenetova teksta, te njegovo «umanjenje značaja Bosne» objašnjava «krstaškom i antibosanskom okolicom». Vidjeti: «Veži konja gdje ti aga kaže», *Oslobođenje* (Pogled), 22. 10. 2005., 38.
7. *Ljetopis Popa Dukljanina*, Matica hrvatska, Zagreb, 1950., 75. Više vidjeti: Pavao ANĐELIĆ, Marijan SIVRIĆ, Tomislav ANĐELIĆ, *Srednjovjekovne Humske župe*, ZIRAL, Mostar, 1999.
8. Mladen ANČIĆ, «Humsko kneštvo», *Na rubu zapada*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001., 151-161.
9. Nada KLAJČ, *Srednjovjekovna Bosna*, Eminex, Zagreb, 1994., 50-69.
10. Bonicije RUPČIĆ (potpisano pseudonimom Rudolf Bonić), *Porfirogenetova Zahumlje i Dukljaninova Chelmania*, Radovi Hrvatskoga Povijesnoga Instituta u Rimu, sv. III-IV., Rim, 1971., 23-59. Usporediti: Veljan TRPKOVIĆ, *Humska zemlja*, Zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga VIII.-1., Beograd, 1964.
11. M. ANČIĆ, 2001., 159-163.
12. ISTI, 160-161.
13. *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.*, HKD Napredak, Sarajevo, 1991., 334-346.
14. Mladen ANČIĆ, *Putanja klatna, Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV stoljeću*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, ZIRAL, Zadar-Mostar, 1997., 210-212. Usporediti: Sima ĆIRKOVIĆ, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Srpska književna zadruka, Beograd, 1964., 169-174.
15. Marko VEGO, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Svjetlost, Sarajevo, 1982., 42-50.
16. Sima ĆIRKOVIĆ, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Srpska književna zadruka, Beograd, 1964., 223.
17. Sima M. ĆIRKOVIĆ, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, SANU, Beograd, 1964., 105-121.
18. Utvrda Čačvina nalazi se 8 kilometara sjeveroistočno od Trilja.
19. Sima M. ĆIRKOVIĆ, 238-239. Slično je izjavio i firentinski vladar Lorenzo Medici, da bi njegov narod radije bio pod vlašću Turaka, nego susjedne

- Napuljske Kraljevine, ili neke druge talijanske države. To naravno, kao i u slučaju Hercega Stipana, ne mora biti istina, ali pokazuje odnose i rivalitet koji je vladao među susjednim srednjovjekovnim državama. Vidjeti: Veljan ATANASOVSKI, *Pad Hercegovine*, Narodna knjiga, Istorijski institut u Beogradu, Beograd, 1979., 129.
20. Bartul POPARIĆ, *Hercezi svetoga Save*, Split, 1895., 71-78.
21. Veljan ATANASOVSKI, *Pad Hercegovine*, Narodna knjiga, Istorijski institut u Beogradu, Beograd, 1979., 136. Napomena: Veljan Atanasovski prije se zvao Veljan Trpković i već je citiran.
22. Vladimir ĆOROVIĆ, *Historija Bosne*, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1940., 604-606. Pri tome naravno ne uzimajući u obzir pokušaje obnavljanja Bosanskog Kraljevstva od Turaka, koji su 1465. postavili Matiju Kotromanića za tobožnjeg kralja Bosne.
23. Sima M. ĆIRKOVIĆ, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, SANU, Beograd, 1964., 267.
24. Bazilije PANDŽIĆ, «Katarina Vukčić Kosača (1424-1478.)», *Povijesnoteološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine*, Franjevačka teologija, Sarajevo, 1979., 15-25.
25. ISTI, 154-165.
26. V. ATANASOVSKI, 1979., 146-147.
27. ISTI, 166-187. Na stranici 186. izrađena je shema rodoslovlja Kosača, koji su živjeli pod venecijanskom vlašću.
28. V. ATANASOVSKI, 1979., 189-219.
29. Hazim ŠABANOVIĆ, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo, 1982., 38-47.
30. Hamdija KAPIDŽIĆ, *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*, ANU BiH, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2001., 62-63.
31. ISTI, 65.
32. Safvet beg BAŠAGIĆ-REDŽEPAŠIĆ, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Vlastita naklada, Sarajevo, 1900., 3.
33. Anđelko BARUN, *Svjedoci i učitelji - Povijest franjevaca Bosne Srebrene*, Svjetlo riječi, Sarajevo-Zagreb, 2003., 521.
34. A. BARUN, 2003., 96-155.
35. M. ANČIĆ, 2001., 173.
36. *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1957., 26-58.
37. Dominik MANDIĆ, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, ZIRAL, Toronto-Zurich-Roma-Chicago, 1982., 197-212.
38. A. BARUN, 2003., 127-138.
39. ISTI, 192.
40. Bazilije S: PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci: sedam stoljeća s narodom*, ZIRAL, Mostar-Zagreb, 2001., 34-62. Usporediti: A: BARUN, 2003., 204-207.
41. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1985., 89-95.
42. Evlija ČELEBI, *Putopis odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973., 468-476.
43. Salim ĆERić, *Muslimani srpskohrvatskog jezika*, Svjetlost, Sarajevo, 1968., 99-103.

44. Ivica PULJIĆ, *Hrvati katolici donje Hercegovine i Istočna kriza-Hercegovački ustanak 1875-1878.*, Državni arhiv Dubrovnik, Zaklada Ruđer Bošković-Donja Hercegovina Neum, Dubrovnik Neum, 2004., 197-241. Usporediti: Martin GJURGEVIĆ, *Memoari sa Balkana (1858-1878.)*, Sarajevo, 1997. 73-93. Kosta GRUJIĆ, *Dnevnik iz Hercegovačkog ustanka 6. VIII. – 16. X. 1875.*, Vojni muzej JNA, Beograd, 1956.
45. Milorad EKMEČIĆ, *Ustanak u Bosni 1875-1878.*, Službeni list SFRJ Balkanološki institut SANU, Beograd, 1996., 92-111.
46. Mihovil MANDIĆ, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878.*, Matica hrvatska, Zagreb, 1910. 33-40. Usporediti: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, ANU BiH, Sarajevo, 1979.
47. Milorad EKMEČIĆ, «Ustanak u Hercegovini 1882. i istorijske pouke», *Naučni skup 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine*, ANU BiH, Sarajevo, 1983., 9-20. Usporediti: Hamdija KAPIDŽIĆ, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973., 163-165.
48. *Bosanski ustav, fototip izdanja iz 1910.*, Muslimanski glas, Sarajevo, 1991., 61-62.
49. *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, C. i KR. Zajedničko ministarstvo financija., Zagreb, 1906., 46-51.
50. Luka ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosansko hercegovačkih katolika Hrvata*, Globus, Zagreb, 1985., 151-166.
51. Dragoslav LJUBIBRATIĆ, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo, 1964., 33-56.
52. Srećko M. DŽAJA, *Politička realnost jugoslavenstva (1918-1991.)*, Svjetlo riječi, Sarajevo-Zagreb, 2004., 352-355.
53. Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, PIP, Zagreb, 2002., 87-89.
54. Enver REDŽIĆ, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, OKO, Sarajevo, 1998., 322.-332.
55. *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine*, Dokumenti 1945., knjiga II., Veselin Masleša, Sarajevo, 1968., 29-30.
56. Isto, 127-128.
57. Abid ĐOZIĆ, *Bošnjačka nacija*, Bosanski kulturni centar Sarajevo, Sarajevo, 2003., 334.
58. Božo KIJAC, *Zašto Momčilo Krajišnik nije kriv*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo, 2003., 88-204.
59. *Narodni list Hrvatske Zajednice Herceg-Bosne*, broj 1., 1992., 2-3.
60. *Ustavi*, Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo, 1997., 62.
61. Isto, 239-682.
62. Nedim ŠARAC, "Organizacija KPJ u Bosni i Hercegovini pred Petu zemaljsku konferenciju", *Peta zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije*, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, Zagreb, 1972., 151.
63. *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, 2., Institut za istoriju u Sarajevu, NIŠRO Oslobođenje, Sarajevo, 1990., 111.
64. *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine*, Dokumenti 1945., knjiga II., IP Veselin Masleša, Sarajevo, 1968., 8-10.
65. Ivan ALILOVIĆ, *Križni put i raspuća hrvatskih đaka, studenata i intelektualaca*

- iz Hercegovine, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika Zagreb - Podružnica Hercegovina Mostar, Mostar-Zagreb, 1999., 55-56.
66. «Zašto je Bosna i Hercegovina federalna jedinica», *Oslobođenje*, 9. april 1945., broj 29., 2.
67. «Govor člana Politbira CK KPJ druga Moše Pijade», *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1950., 13.-15.
68. *Isto*
69. Todo KURTOVIĆ, *Komunisti i nacionalne slobode*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975., 325.
70. Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb 1999., 577.-578.
71. Atif PURIVATRA, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Svjetlost, Sarajevo, 1972., 29.
72. *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1997.
73. Branko PETRANOVIĆ, Momčilo ZEČEVIĆ, *Jugoslovenski federalizam ideje i stvarnost*, Drugi tom., Prosveta, Beograd, 1987., 742.-743.
74. Muhamed FILIPOVIĆ, «Bosanski duh u književnosti-šta je to?», *Život*, časopis za književnost i kulturu, broj 3., Sarajevo, mart, 1967., 3.-6.
75. Salim ĆERIĆ, *O jugoslovenstvu i bosanstvu*, NIP Oslobođenje Sarajevo, Nije navedena godina izdanja, ali to je svakako poslije 1970., vjerojatno 1971. Redžić u navedenoj knjizi iz 2000. spominje polemiku s Ćerićem, na stranicama 87., i 98. do 100., ali ne spominje Ćerićevu knjigu. O Ćeriću i njegovim idejama vidjeti: Šaćir FILANDRA, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću.*, Sejtarija, Sarajevo, 1998., 315.-324. Ni tu se ne spominje citirana knjiga.
76. S. ĆERIĆ, n. dj., 57., 79.
77. ISTI, 92.-93.
78. ISTI, 97.
79. Todo KURTOVIĆ, «Amandmani i državnost republike», *Komunisti i nacionalne slobode*, NIŠP Oslobođenje, 1975., 604.
80. A. BARUN, 2003., 192.
81. Jako BALTIĆ, *Godišnjak od događaja i promine vremena u Bosni 1754-1882.*, Veselin Masleša, 1991., 106.
82. «Neka se crkva ugleda na Feral», *Feral Tribune*, Split, 31. 3. 2001., 10-11.
83. «Od križa i oltara do provincijala i kardinala», *Svjetlo riječi*, siječanj, 2001., 63.
84. «Prvo ukinuti Federaciju, a tek onda republiku Srpsku», *Oslobođenje*, 15. 6. 2005., 26. Tekst prenesen iz *Jutarnjeg lista* (Zagreb).
85. Hans KÜNG, *Biti kršćanin*, Konzor Zagreb, Synopsis Sarajevo, Zagreb, 2002., 10.
86. «Od novca koji dobijem od povrata imovine osnovat ću zakladu Ante Pavelića», *Jutarnji list* (Zagreb), 21. 8. 2005., 16.
87. Albert SOBOUL, *Francuska revolucija*, Naprijed, Zagreb, 1966., 230-274. Vendée je francuska pokrajina (departman) na zapadu uz atlantski ocean, površine 6720 km², glavni grad Le Roche sur Yon. Poznata je po "Vandejskom ustanku" rojalista protiv republikanaca 1793., koji je krvavo ugušen, a neki autori na desnici (Alain de Benoist) smatraju da je to bio prvi pokušaj genocida u modernoj povijesti.

88. Cvijetin MIJATOVIĆ, «Za punu ravnopravnost ljudi i naroda», *Savez komunističke Bosne i Hercegovine u borbi za bratstvo, jedinstvo i ravnopravnost*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977., 43-49.
89. Vladimir PUTANEC, "Klub studenata Hercegovine, Hercegovci protiv etiketiranja», *Studentski list*, 9. III. 1971.", *Preporod hrvatskih sveučilištaraca - anatomija slučaja Čičak*, Posebno izdanje *Kritika*, Svezak 8, Zagreb, 1971., 201-202.
90. *Sjeća Hrvatske u Karađorđevu 1971.*, 1994., 51-52.
91. *Isto*, 167.
92. Jure BILIĆ, *'71 koja je to godina?*, CIP, Zagreb, 1990., 114.
93. O ovome je opširnije pisala *Slobodna Bosna* iz Sarajeva u feljtonu od broja 261. do 264., gdje je objavljeno svjedočenje pukovnika Mustafe Čandića, bivšeg djelatnika Kontraobavještajne grupe (KOG) Uprave bezbednosti Saveznog sekretarijata za narodnu obranu (KOS). O tome je 25.11.2001. pisao i zagrebački *Večernji list*.
94. Ivo LUČIĆ, «Bosna i Hercegovina i terorizam», *Gaudeamus*, Hrvatska akademska zajednica u FBiH, Mostar, 2002., 52-53.
95. HR HB, MO, SIS, Službena bilješka, Mostar, 6. 4. 1994. Razgovor sa bivšim djelatnikom Uprave sigurnosti, RV PVO, JNA, pripadnikom OG Opera.
96. Branko ILINČIĆ, *Jugoslovenska kriza i rat 1991-1995.*, Stručna knjiga, Beograd, 2000., 234.
97. Carl BILD, *Misija mir*, ZID, Sarajevo, 1998., 82.
98. Dobroslav PARAGA, Ante PARADŽIĆ, *Borba za hrvatsku državnu nezavisnost-Od obnove do lipanjske povelje Hrvatske stranke prava*, HSP, Zagreb, 1991., 222.
99. Milorad EKMEČIĆ, «Spoljni uzroci građanskog rata u Bosni i Hercegovini 1992.», *Početak rata u Bosni i Hercegovini uzroci i posljedice*, Udruženje Srba iz BiH u Srbiji, Beograd, 2001., 64.
100. Smilja AVRAMOV, «Američko Vatikanska tajna alijansa i rat u SFRJ», *Početak rata u Bosni i Hercegovini uzroci i posljedice*, Udruženje Srba iz BiH u Srbiji, Beograd, 2001., 84.
101. Danko PLEVNIK, *Smisao Bosne*, Jesenski i Turk, Zagreb, 1997., 36-39.
102. «Podjela Bosne ustupak je hercegovačkom lobiju», *Slobodna Bosna*, 23. 1. 1992., 7.
103. «Hercegovci između istine i pravde», *Nedjeljni Vjesnik*, 23. veljače, 1992., 15.
104. Josip MANOLIĆ, *Intervjui i javni nastupi 1989-1995.*, MISL, Zagreb, 1995., 282-339.
105. Franjo TUĐMAN, *S vjerom u samostalnu Hrvatsku*, Narodne novine, Zagreb, 1995., 355-365.
106. Vidjeti: <http://www.zarez.hr/47/film2.htm> (18. 11. 2005.)
107. Vidjeti: <http://film.purger.com/recenzije/filmovi/01144.shtml> (18. 11. 2005.)
108. Denis KULJIŠ, *Dva pamfleta protiv Tuđmana*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2005., 27.
109. Srećko JURDANA, *Stupovi društva*, MEDIA PRESS, Zagreb, 1997., 291.
110. «Hercegovački novinari upozorili Denisa Latina», *Dnevni list*, Mostar, 22. 5. 2005., 56. Ovaj medijski angažman dio je akcije koju su u drugoj polovici

- devedesetih pokrenule neke «nevladine organizacije» u Republici Hrvatskoj s ciljem razbijanja etno nacionalne solidarnosti, i izgradnje građanskog osjećaja pripadnosti državi. To je dio procesa nazvanog «detuđmanizacijom».
111. «U labirintima Bosne i Hercegovine», *Erazmus*, broj 2., Zagreb, lipanj 1993., 19-30.
 112. Todo KURTOVIĆ, *Komunisti i nacionalne slobode*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975., 589.
 113. «Milošević mi je nudio zapadnu Hercegovinu», *Oslobođenje*, 16. 7. 2003., 7.
 114. «Izetbegović dvaput nudio podjelu Bosne», *Večernji list*, (Obzor), 11. 6. 2005., 38. Mate GRANIĆ, *Vanjski poslovi*, Algoritam, 2005., 81-83.
 115. «Moja zemlja Hrvatska», *Slobodna Dalmacija*, Split, 5. lipnja 2005., 51.
 116. *Isto.*, 51.
 117. Jefto DEDIJER, *Hercegovina*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991., 5.
 118. Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštvo*, Golden marketing, Zagreb, 2000., 574.
 119. Jaroslav ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod ilirski pokret*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., 122.
 120. «Piramida sunca u srcu Bosne», *Oslobođenje*, 25. 10. 2005., 64. «Piramida na Visočici», NIN (Beograd), 3. 11. 2005., 32-35. Usporediti: <http://piramida.blogger.ba> (18. 11. 2005.)
 121. «Bosanska piramida amatera i zanesenjaka», *Oslobođenje*, 4. 11. 2005., 21.
 122. Dinko TOMAŠIĆ, *Politički razvitak Hrvata*, i *Društveni razvitak Hrvata*, Jesenski i Turk, Zagreb, 1997.
 123. Jovan CVIJIĆ, «Balkansko poluostrvo i južnoslanske zemlje», *Balkansko poluostrvo*, SANU, Beograd, 2000., 337-349.
 124. Milan KANGRGA, *Šverceri vlastitog života*, Feral Tribune, Split, 2002., 31-32.
 125. Ivo LUČIĆ, «Etika ili Kangrga», *Status*, broj 6., Udruga građana Dijalog, Mostar, siječanj/veljača 2005., 142-147.
 126. «Kontrolirajte Hercegovce da oni ne bi kontrolirali vas», *Obzor*, broj 64., 1. srpnja 1996., 20-24.
 127. «Kremenko protiv Glembaya, i «Ero, go home», *Feral Tribune*, Split, 27. 5. 1996., 27-31.
 128. «Rodijačka republika» i «Hrvatsko vijeće obmane», *Feral Tribune*, Split, 10. 3. 2001., 5-8.
 129. «Široki zbjeg», *Feral Tribune*, Split, 16. 7. 2004., 10-12.
 130. Ivo BANAC, *Raspad Jugoslavije*, Durieux, Zagreb, 2001., 145.
 131. Davor MARIJAN, *Bitka za Vukovar*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb - Slavonski Brod, 2004., 313-314. Denis Latin u emisiji Latinica emitiranoj 28. 11. 2005. ponovo je izvukao ovu tezu preko jednog bivšeg branitelja Vukovara, koji je ustvrdio da je u Hercegovini vidio sanduke oružja i municije na kojima je pisalo «Za Vukovar». Ovu izjavu treba sagledati u kontekstu čitave emisije, kojom je Latin nastavio svoj posao ocrnjivanja i kompromitacije hrvatske vlasti iz vremena stvaranja Republike Hrvatske.
 132. Boris BUDEN, «Agrameri lete u nebo», *Barikade*, Arkzin, 1996., 58-63.
 133. Miljenko JERGOVIĆ, «Pupovac, Hercegovci i Muslići», *Naci bonton*, Durieux, Zagreb, 1998., 153-161.
 134. Abid ĐOZIĆ, *Bošnjačka nacija*, Bosanski kulturni centar Sarajevo, Sarajevo, 2003., 323-334.

135. *Rezolucija Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca i Proglas o Bosanskom jeziku*, Ratni kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca, Sarajevo, 22. 12. 1992.
136. «Mudžahedine nismo zvali, vrata BiH su im otvorili Hrvati», *Oslobođenje*, 12. 10. 2001., 5.
137. «Izetbegovićeva kongresna inicijativa», *Oslobođenje*, 6. 10. 2001.
138. «Što ne i bosanska nacija», *Oslobođenje*, 14. 12. 2003., 24.
139. «Svi ćemo biti Bosanci, a ne Hrvati, Srbi, Bošnjaci», *Večernji list*, 17. 11. 2005., 5.
140. Selma MUSTEDANAGIĆ, «Zašto su čelnici protiv dana državnosti», *Oslobođenje*, 10. 11. 2004., 26.
141. «Nekad su Turci Srbe nazivali balijama», *Ljiljan*, 19-26. 3. 2004., 6.
142. Muhamed FILIPOVIĆ, «Narod koji ne rezervira zemlju», *Oslobođenje*, (Pogled), 5. lipnja 2004., 5.
143. ISTI., 5.
144. Muhamed FILIPOVIĆ, *Bošnjačka politika*, Svjetlost, Sarajevo, 1996., 72-73.
145. M. FILIPOVIĆ, «Narod koji ne rezervira zemlju», *Oslobođenje*, (Pogled), 5. lipnja 2004., 5.
146. Kasim SULJEVIĆ, *Nacionalnost Muslimana*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1981., 81-82.
147. S. ĆERIĆ, n.dj., 92.-93.
148. Rusmir MAHMUTČEHAJIĆ, *Bosanski odgovor*, Durieux, Zagreb, 2002., 13.
149. Husnija KAMBEROVIĆ, «Turci i kmetovi - mit o vlasnicima zemlje», *Historijski mitovi na Balkanu*, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2003., 80.
150. Hakija ĐOZIĆ, «Humska zemlja, fitilj pod državom!?!», *Oslobođenje* (Pogled), Sarajevo, 2. VIII., 2003., 10.
151. Hakija ĐOZIĆ, «Pogled u prošlost», *Oslobođenje*, 24. 4. 2005., 38. Teza o državi starijoj od svojih naroda i prije je iznošena. To je još prije rata ustvrdio Hamdija Pozderac, a petnaestak godina kasnije i Sulejman Tihić.
152. «Bosna bez Hercegovine», *Ljiljan*, 12.-19. ožujka, 2004., 30. *Ljiljan* i u sljedećem broju iznosi zanimljiv odnos prema identitetima u BiH.
153. Da je to krivotvoreni grb pisali su Rački, Solovjev i Džaja. Vidjeti: Srećko DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, ZIRAL, Mostar, 1999., 232.-238. Taj grb, iako je krivotvorina, omiljen je dijelu autora, koji u mjesecu i zvijezdi iz grba vide potvrdu svojih stavova i uvjerenja. Čak je i reprint izdanje Zemaljskog ustava (štatuta) za BiH, koji je proglasio Franjo Josip 1910. ukrašeno (na naslovnici) tim grbom, iako je grb BiH u to vrijeme bio tzv. grb Rame, odnosno ruka s mačem u štitu. Vidjeti: *Bosanski Ustav*, 1991.
154. «Toljaga Oslobođenja u rukama Emira Kusturice», *Ljiljan*, broj 604., 29. 10. 2004., 64-65.
155. Nikola KOLJEVIĆ, *Otađbinske teme*, Itaka, Beograd, 1995., 18.
156. «U labirintima Bosne i Hercegovine», *Erasmus*, broj 2., Zagreb, lipanj 1993., 28.
157. Ivan LOVRENOVIĆ, *Bosanski Hrvati*, Durieux, Zagreb, 2002., 46.
158. <http://www.zemljabosna.com> (10. 12. 2004.) Sada (21. studenoga 2005.)

- postojeći je tekst nešto izmijenjen, pa su umjesto primjera dvočlanih imena «Njemačka i Bavarska» uvedeni bliži, ali jednako neusporedivi primjeri: Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Također je izbačena teza da mnogi Hercegovci vole za sebe reći da su «Savršeni Bosanci».
159. Alija KEBO, «Hercegovina – zemlja uzvjetar», *Most*, Broj 148 (59), Podružnica pisaca HNK – Mostar, mart/ožujak 2002., 4-5.
160. Enver IMAMOVIĆ, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1998., 66-92.
161. «Žele me spriječiti da održim govor pred UNESCO-om», *Slobodna Dalmacija*, 21. 9. 2005., 19.
162. http://www.aneks8komisija.com.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1839 (27. 11. 2005.)
163. «Zaustavite selektivne provjere hercegovačkih tvrtki», *Dnevni list*, 30. 9. 2005., 6.
164. Mladen-Anto MOLINAR, «Istina o kraljici Katarini», *Svjetlo riječi*, Sarajevo, prosinac 2003., 30.
165. Ujedinjena Hrvatska stranka prava (UHSP) smatra da se trebaju ukinuti postojeći entiteti u BiH, te državu urediti kao federaciju Bosne i Hercegovine u njihovim prirodnim i povijesnim granicama. Vidjeti: «Pravaši traže osnivanje Republike Hercegovine», *Večernji list* (Zagreb), izdanje za BiH, 25. 3. 2004., 3. Usporediti: Tiho BEGIĆ, «Moguće varijante ustavnog rješenja Bosne i Hercegovine», *Motrišta*, broj 33., Matica hrvatska, Mostar, Mostar, ožujak 2005., 28-29.
166. «Regija Hercegovina prva regija u novom ustroju BiH», *Dnevni list*, 29. 11. 2003., 5.
167. «Preustroj države nagrada za zločin», *Slobodna Dalmacija*, 29. 9. 2004., 19.
168. http://www.rastko.org.yu/filosofija/jagnje/vladika_atanasije.html (27. 11. 2005.)
169. «Naši ljudi i krajevi», *Kalendar Dobri pastir za godinu 1952.*, Udruženje katoličkih svećenika Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1951., 147-150.
170. *Isto*, 151-154.
171. Suzana SRNDOVIĆ, *Građa za bibliografiju radova o Hercegovini*, Društvo Aleksa Šantić, Beograd, 2000.
172. Hercegovina, časopis za kulturno i (istorijsko-historijsko-povijesno) nasljeđe, Arhiv Hercegovine, Muzej Hercegovine, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, prvi broj izišao 1981. U ratu i poraču izlaze dva izdanja u dva dijela Mostara. U istočnom dijelu Mostara zadnji je izišao broj 15-16., a u zapadnom broj 19.
173. *Hercegovina*, NIRO, Privredni vjesnik, SSRN BiH MK Mostar, Zagreb, 1981.
174. *Ćiril Ćiro Raič i Hercegovina*, HN, ZH i HB županija i Matica iseljanika, Mostar, 1998.
175. *Hercegovina antologija hrvatske lirike*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2002.
176. Jusuf MULIĆ, *Hercegovina*, Muzej Hercegovine Mostar, Mostar, 2004.
177. Milko BRKOVIĆ, *Srednjovjekovna Bosna i Hum identitet i kontinuitet*, Crkva na kamenu, Mostar, 2002., 21.

Sažetak

Srednjovjekovni Hum, kasnije Hercegovina je u povijesnim izvorima spomenuta 24 godine prije Bosne, a prvi humski vladar spomenut je 225 godina prije prvog bosanskog vladara. Hercegovina je kroz povijest bila u sastavu bosanskog kraljevstva, a u razdoblju turske vlasti u sastavu bosanskog pašaluka. Ipak je sačuvala svoju posebnost i svoj identitet. Hercegovinu negiraju bošnjački nacionalisti kojima smeta i samo dvočlano ime države Bosne i Hercegovine, jer im priječi puno poistovjećenje s njom i poziciju temeljnog državnog naroda. Poseban problem predstavlja im činjenica da u Hercegovini živi većinsko hrvatsko stanovništvo. Pojam Hercegovac postao je gotovo sinonim za Hrvata iz Bosne i Hercegovine. Zbog jakog nacionalnog naboja Hercegovci su postali problem i neprijatelj svakoj jugoslavenskoj i protuhrvatskoj politici. Istovremeno zbog velikih stradanja u Drugom svjetskom ratu i šikaniranja u komunističkom razdoblju Hercegovci su ostali bez izgrađene društvene elite, koja je mogla na pravi način odgovoriti na izazove demokratskih procesa. Hercegovina je podijeljena na tri županije u Federaciji BiH i Republiku Srpsku u kojoj se nalazi njezin istočni dio. Sve više jača ideja o Hercegovini kao republici ili europskoj regiji.

Ivo Lučić

Is there a Herzegovina? (Who denies Herzegovina and Herzegovinians and why?)

Abstract

Medieval Hum, later called Herzegovina, was first mentioned in historical documents 24 years before Bosnia. The first ruler of Hum appears 225 years before the first Bosnian ruler. Throughout history Herzegovina formed part of the Bosnian kingdom, which during the Turkish reign was the Bosnian pashaluk. However, it managed to preserve its uniqueness and its identity. Herzegovina is being denied by Bosnian nationalists who are bothered by the two-part name of Bosnia and Herzegovina as a state, as it prevents them from identifying with it and its position being that of a constitutional people. The fact that Herzegovina is inhabited by a Croatian majority poses a particular problem. The term Herzegovinian has almost become synonymous with Croats from Bosnia and Herzegovina in general. Due to their strong national feelings, Herzegovinians have become a problem and an enemy to every Yugoslav and anti-Croatian policy. At the same time, because of great losses during the Second World War and frequent harassment during communist times, Herzegovinians have not developed a social elite, able to adequately respond to the challenges of the democratic process. Herzegovina spreads over three counties in the Federation of Bosnia and Herzegovina, while its eastern part is in the Republika Srpska. The idea of Herzegovina becoming a republic or a European region is gaining ever more strength.

